

Володимир Тарасов

**Візуальна
публіцистика
як історичне
джерело**

альманах «ДіПініада»
1946-1947

Володимир Тарасов

**Візуальна
публіцистика
як історичне
джерело**

Альманах «ДіПініада»
1946-1947

Харків
2017

Під патронатом
п. проф. Станіслава Елліса

Міжнародний партнер проекту
ГО «Польський Дім» (м. Харків)

Дослідження виконане у межах
науково-дослідної теми
кафедри СГД
**Харківської державної академії
дизайну і мистецтв**

*«Соціально-гуманітарний дискурс
у системі художньої
комунікації»*

УДК 7.03:94(477)«1946-1947»:7.072.2
Т 19

*Рекомендовано до друку вченою радою Харківської державної академії
дизайну і мистецтв (протокол № 32 від 28.10. 2017 р.)*

Відповідальний редактор:

Ольга Коляструк, доктор історичних наук, професор (м. Вінниця)

Рецензенти:

Сергій Посохов, доктор історичних наук, професор (м. Харків)

Андрій Корнєв, кандидат мистецтвознавства, доцент (м. Харків)

Олена Подобед, кандидат історичних наук, доцент (м. Київ)

Тарасов, Володимир

Візуальна публіцистика як історичне джерело. Альманах "ДіПініада". 1946-1947
/ відп. ред. проф. Ольга Коляструк. — Харків: ХДАДМ, 2017. — 140 с. — (Наукова серія
кафедри СГД ХДАДМ)

ISBN 978-966-8106-69-9

Зміст

<i>Передмова</i>	
Повсякденне чи візуальне?	9
<i>Розділ перший</i>	
Історіографія, джерельна база та методи дослідження	17
<i>Розділ другий</i>	
Переміщені особи (ДіПі /DPs) у структурі повоєнного світу	27
<i>Розділ третій</i>	
Сатиричний альманах «ДіПініада» як візуальне історичне джерело	67
<i>Розділ четвертий</i>	
Повсякденна комунікація ДіПі у дзеркалі візуальної публіцистики: «чорний ринок» та бартерний обмін	91
<i>Післямова</i>	
Межі репрезентативності візуального історичного джерела	119
<i>Джерела та література .....</i>	<i>123</i>

Передмова

Повсякденне чи візуальне?

Історія «переміщених осіб», або ДіПі (похідне від англ. «Displaced persons», DPs) є одним з центральних сюжетів повоєнного часу. На європейському континенті він розгортається упродовж усього періоду «довгих 1940-х», охоплюючи територію окупованих Німеччини, Австрії та Італії. Насиченість цього сюжету фактами та явищами, що торкаються різних національних історичних парадигм, робить його вкрай цікавим для компаративних та синтетичних досліджень, що, до певної міри, дозволяє характеризувати культуру ДіПі в якості не лише історичного, але й історіографічного феномену.

Центральним сюжетом запропонованого дослідження є самвидавний сатиричний проект харківського поета та інженера Владислава Елліса (1913-1975) і московського художника Володимира Одінокова [38, с. 376-377, 584], яких упродовж другої половини 1940-х років поєднала доля у спільному просторі табору Пазінг-Мюнхен американської

зони окупації Німеччини. Альманах «ДіПініада» (аналогія із «Іліадою»), мав формат стінного сатиричного щоденника та у встановлених документально хронологічних межах тривав упродовж 1946-1947 рр. Його графічна культура та сатиричний пафос формувалася у складній атмосфері табірної побуту. Цей настінний альманах є вкрай важливим історичним джерелом, яке є цікавим для дослідження із декількох точок зору.

По-перше, йдеться про історію та культуру переміщених осіб у її внутрішньому, локальному вимірі. ДіПі (Displaced persons, DPs) концентрувалися у таборах, які упорядковувала та забезпечувала спеціальна міжнародна організація — ЮНРРА (англ. UNRRA — *United Nations Relief and Rehabilitation Administration / Адміністрація Об'єднаних Націй з питань допомоги та відновлення*). Своєрідна табірня культура, з її характерними рисами міжнаціональних зв'язків, пошуків ідентичності та елементарного виживання — є вкрай цінним матеріалом для дослідження історії та культури післявоєнного часу.

По-друге, матеріали самвидавного альманаху «ДіПініада», що у проаналізованій нами частині виходив упродовж 1946 — початку 1947 років, демонструють найбільш складні та найменш дослідженні сторінки повоєнної часу — історію повсякденності. Тематика поезії В. Елліса та художньої сатири В. Одинокова відтворюють обставини табірної побуту, розкривають «таємниці» місцевого комунікаційного «фольклору» та, в цілому, змальовують достатньо яскраву та цільну картину

«світу ДіПі», із його радощами (продукти, сигарети, спілкування, творчість), або проблемами (нескінченні анкети, «скріннінгові» комісії та загрози примусової репатріації до СРСР із перспективою потрапити до радянських таборів).

Насамкінець, контекст «ДіПініади» зачіпає історію повоєнної еміграції (т.зв. «другої хвилі», для росіян, або «третьої» — для українців) та формування національних діаспор. В США, куди потрапили обидва наші герої напр. 1940-х — на початку 1950-х рр. В. Елліс став відомим інженером та поетом (приміром, брав участь у космічній програмі «Аполло» та впродовж 1960-х — 1970-х рр. увійшов до багатьох поетичних антологій емігрантської поезії та літератури) [30, с. 142-146], а В. Одіноков працював разом із Марком Шагалом у «Метрополітен-Опера» (Нью-Йорк), керував сценографічним відділом.

Зазвичай візуальні історичні джерела за характером своєї природи віддзеркалюють не стільки саму навколишню дійсність, скільки уявлення митця щодо неї. Завдання твору мистецтва може і не припускати можливості «правдивого» відтворення життєвої ситуації, адже в такому разі мислення уявними художніми образами спрямоване на побудову «мистецького жесту», а не фіксацію історичного факту чи явища. Поза тим сатиричний пафос твору зобов'язує митця до особливого типу репрезентації, у контексті якого історичність стає невід'ємною властивістю гумору, іронії та сарказму. Як відомо, іронізують над тими явищами, які є знайомими та зрозумілими. У цьому сенсі

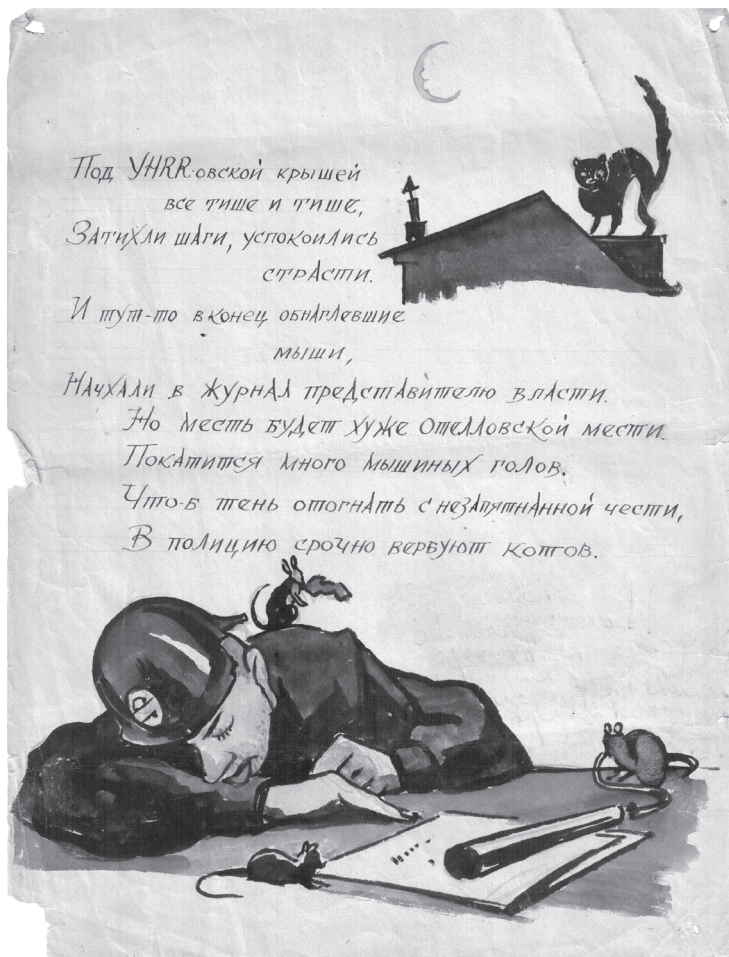

Лл. 1. Володислав Елліс
Портрет виконаний Володимиром Одіноковим у 1946 році
(ймовірно, Пазінг-Мюнхен)

Л. з. Володимир Одіноків
Портретна стилізація харківської художниці та графіка
Тетяни Іваненко. 2016 р.

Под УНРР-овской крышей
все тише и тише,
Затихли шаги, успокоились
страсти.

И тут-то вконец обнаглевшие
мыши,

Начали в журнал представлять власти.

Но месье будет хуже отцеловской мести.

Покатится много мышиных голов.

Что-б тень отогнать с незлуптанной чести,

В полицию срочно вервуют котгов.

Ил. 3. Елліс В., Одіноков В. Фрагмент веснянного випуску.
1946. Мюнхен-Пазінг

візуальні джерела сатиричної спрямованості мають більш широкий спектр репрезентативності, стримуючи художню «вольницю» митця та спрямовуючи її у рамки відтворення дійсної побутової культури.

Наголосимо не тому, що сатиричний альманах В. Елліса та В. Одінокова є прикладом т.зв. контекстуального повсякдення, тобто такого способу віддзеркалення дійсності, що обумовлюється достатньо жорсткими обставинами навколишнього життя та виступає елементом цілого ланцюга причинно-наслідкових зв'язків, які визначають практично усі головні видимі особливості джерела. Це стосується не тільки питань техніки та форми створення альманаху, але й кола тем, напрямків сатири та способу репрезентації центральної ідеї «ДіПініади». Особливості повсякденного життя переміщених осіб формувалися в умовах мінливого, надзвичайно нестабільного післявоєнного часу. Сатирична заостреність «ДіПініади» є частиною цього складного комплексу протиріч, що суттєво впливає на характер сюжетики та побудову образів головних дійових персонажів альманаху.

Запропоноване читачеві дослідження є лише першим кроком в аналізі цікавого та, на наше переконання, важливого проекту для розуміння сутності візуальної репрезентації культури ДіПі.

На сторінках цієї книги поза межами нашої уваги лишилися кілька важливих напрямків, розробка яких наразі триває. Серед них першочерговим є питання репрезентації національної ідентичності

у рамках таборового локального світу переміщених осіб 1940-х — початку 1950-х років.

На маргінесі дослідження поки що лишаються і проблеми осмислення творчості В. Одінокова як графіка та художника, що в даному проекті не можливо без дослідження поетичної спадщини В. Елліса. Висловлюємо надію, що збірка поезії В. Елліса, яку готує проф. С. Елліс разом із видавництвом «Раритети України», допоможе у спрямуванні зазначеного напрямку у аналітичне, дослідницьке річище.

Розділ перший

Історіографія, джерельна база та методи дослідження

Історіографія проблеми

Вивчення повсякденного життя переміщених осіб упродовж кінця 1940-х — початку 1950-х рр. триває в межах західноєвропейської та американської історіографії практично з часу побутування самого феномену ДіПі. З кінця 1950-х років до осмислення теми активно долучаються ізраїльські дослідники. Проте, з огляд на специфіку постановки проблеми, дозволимо собі дещо звузити історіографію питання, згадавши тільки те коло фахівців, що формують загальні напрямки проблеми або безпосередньо розглядають теми, дотичні до об'єкту нашої уваги.

Передусім йдеться про дослідженні форм існування повоєнного суспільства у його соціально-економічній якості, у контексті чого особливо важливими постають проблеми побутової комунікації світу ДіПі, організації життя та адміністрування таборів для переміщених осіб, особливості повсякденної товарно-бартерної взаємодії тощо.

Серед сучасних публікацій, які, з нашого погляду, є важливими для розв'язання загальних питань історії ДіПі, варто назвати монографії М. Веймана (Wyman, Mark) [128], А.-М. Холіан (Holian, Anna-Marta) [119] та Д. Кохена (Cohen, G. D) [109]. Згадані дослідження пропонують аналіз повоєнного соціально-економічного устрою в окупованій Німеччині та є цінними у сенсі історіографічного визначення проблеми ДіПі у різних типах історичного дискурсу.

Поряд із цим, згадаємо низку авторів, що за останні кілька десятиліть запропонували наукові публікації, дослідницький пафос яких спрямований на конкретні аспекти історії повоєнного повсякдення. Серед них А. Гроссман (Grossmann, Atina) [115-117] — одна із найбільш послідовних дослідниць повоєнних структур повсякденності у Західній Європі, С. Салватічі (Salvatici, Silvia) [125], Л. Хаусхофер (Haushofer, L.) [118] та ін.

Важливою частиною проблематики постає дослідження соціально-економічних загроз та переваг «чорного ринку» в окупованій Німеччині, яке, зважаючи на свою очевидну життєву актуальність, тривало у фаховому середовищі західних економістів та істориків ще з другої половини 1940-х років. Поряд із проблемою аналізу соціально-політичного устрою цей напрямок можна вважати провідним упродовж усього зазначеного періоду. Серед публікацій, які є прикладом повоєнного аналізу економічного життя згадаємо дослідження американського дослідника Х. Мендершаузена (Mendershausen, Horst, 1949 р.) [123], яке не лише сформоване на ґрунті актуальних для свого часу

даних, але й відрізняється масштабами проаналізованого матеріалу.

У сучасній західній історіографії проблематиці «чорного ринку» та бартерного товарного обігу у післявоєнній Німеччині приділяють свою увагу В. Бігنون (Bignon, Vincent) [107] та Л. Гетч (Gatch, Logen) [112]. У межах зазначеного напрямку вказані дослідження є, як нам здається, найбільш ґрунтовними працями за останнє десятиліття.

Сучасний англomовний сегмент історіографії проблеми має виразну етнічно-національну спрямованість, актуалізуючи питання повсякденного життя, медіа-активності переміщених осіб та їхні соціокультурні стратегії у рамках єврейської [111], прибалтійської [108], української [126] та ін. ідентичності.

На зламі 2010-х років західні історіографи фіксують низку вагомих змін в джерельній, проблемній та методологічній структурі проблеми. Наприклад, П. Белінгер (Ballinger, Pamela) [105], авторка розгорнутого історіографічного аналізу західноєвропейського та американського погляду на проблему ДіПі, відмічає декілька рис, що, на її думку, засвідчують існування у цей період нової якості дослідження теми. Передусім, це пов'язано із відкриттям багатьох архівів, у тому числі в Східній Європі, що, як вважає авторка, дозволило документальним джерелам «набути критичної маси». Окрім цього, не менш важливим для відродження інтересу до історії ДіПі у Європі стало, на думку П. Белінгер, зростання уваги науковців до т.зв. альтернативних історіографічних методик

(зокрема, у контексті, транснаціональної та глобальної історії) [105, р. 128].

Значний доробок наукової літератури присутній у закордонній русистиці, що, безумовно, пов'язано із специфікою проблеми дослідження «другої хвилі» російської еміграції. Серед авторів цієї групи виокремимо роботи джерелознавчого спрямування Е. Александрова [38], П. Базанова [41], Г. Полчанінова [32] та Е. Штейна [37], Л. Оболенської-Флам [31], С. Голлербаха [22-24], що безпосередньо стосуються тематики видавничої діяльності ДіПі.

Українська історіографія проблеми також має свою специфіку, пов'язану із особливостями воєнного та повоєнного історичного рельєфу, який включає проблематику еміграції, політичного та військового супротиву та історію культурно-просвітницької діяльності.

Характер джерел, що аналізуються, зобов'язує нас звернути окрему увагу на історіографію самвидавної культури ДіПі. На наш погляд, сьогодні можна говорити про існування кількох напрямків аналізу цього явища.

Окрему групу публікацій складає студіювання публіцистичної та літературознавчої складової видавничої діяльності переміщених осіб. У просторі вітчизняної гуманітаристики цей напрямок представлено дослідженнями Н. Сидоренко [81-84], І. Бурлакової [46] та ін., що переважно зорієнтовані на аналіз «переміщеної літератури» української когорти ДіПі.

Чималим є на сьогодні суспільно-політичне спрямування аналізу, що досліджує видавничу ак-

тивність переміщених осіб у контексті становлення політичної культури майбутніх хвиль еміграції упродовж 1945-1948 рр. У цьому річищі згадаємо роботи С. Козака [52, 53].

За останні роки поступово складається і мистецтвознавчий нахил аналізу проблеми, який представлено дослідженнями О. Білас [42] та А. Корнева [56, 25].

В цілому, вітчизняна історіографія питання переважно зосереджується на дослідженні українського контексту «планети ДіПі», що в значній мірі обумовлює увагу вчених до аналізу громадсько-політичних форм життя «переміщених осіб». Окремі аспекти аналізу повсякденного життя ДіПі розглянуті в роботах С. Козака [52], Є. Очеретяного [71], Н. Сидоренко [82], Л. Стрільчук [86].

В межах історичного контексту питання соціокультурного, економічного та побутового життя українських ДіПі розглянуті А. Прокопчук [77, 78] та О. Подобєд [73, 74], яка за останні роки запропонувала кілька цікавих напрямків аналізу, що є дотичними до запропонованої нами проблеми [75].

Питання повсякденного життя переміщених осіб в окупованій Німеччині «довгих 1940-х» активно триває у російській історіографії. З першої половини 1990-х років російський науковий істеблїшмент утримує інерцію радянського історіографічного спадку. Безпосередніми виявами цієї спадкоємності є інтерпретація історії ДіПі як переважно історії репатріації, що містить як ідеологічний компонент, так і природну тяглисть до т.зв.

глюристичного набору в низці історичних сюжетів про СРСР, як «країну-переможницю». Як стверджує А. Прокопчук, ідеологічну заангажованість радянської історіографії проблеми слід зарахувати до «слабких сторін доробку радянських науковців»:

«...Адже після відбору даних за певною ідеологічною схемою праці у даному випадку є однобокими з точки зору використаного фактажу та висновків, що позначається на якості, науковій цінності та об'єктивності. З іншого боку, характерними рисами праць радянських дослідників є ґрунтовна фактологічна база та системність підходу до проблеми. Отже, загалом в радянській історіографії все виглядає просто і однозначно — проблема «переміщених осіб» і біженців існувала, але більшість з них вдалося повернути на батьківщину, всі ж ті, хто добровільно залишився за кордонами СРСР, — зрадники своєї країни і свого народу, буржуазно-націоналістичні елементи, прислужники Заходу» [78, с. 74].

Відтак, сучасна російська історіографія проблеми зосереджується переважно на проблематиці репатріації (Арзамаскіна Н., Арзамаскін Ю.) [39, 40] та військово-політичних відносин США та СРСР (Дрожжин С., Говоров І.) [47, 48]. Поза тим, у багатьох випадках дослідження процесу репатріації, його організаційних та ідеологічно-пропагандистських складових передбачало аналіз особливостей повсякдення переміщених осіб та

безпосередньо стосувалося форм творчого, літературного, громадсько-політичного та ін. життя у таборах ДіПі.

Власне питання повсякденного життя ДіПі розглянуті у дослідженнях А. Корнілова (у контексті діяльності православних організацій у таборах переміщених осіб) [57-59] та Т. Котової, публікації якої бачаться нам вкрай цікавими та перспективними [61-63]. Обидва автори розглядають обставини формування соціокультурного клімату таборів ДіПі на матеріалах особистого походження у контексті спрямованості власних досліджень.

Що ж стосується проблематики, що винесена у заголовок, нам не відомі вітчизняні чи зарубіжні дослідження, які б зосереджувалися на аналізі візуальної публіцистики переміщених осіб «довгих 1940-х» як історичного джерела. Недослідженим є і питання сатиричної стінної преси ДіПі, як в історичному, так і в художньо-культурному аспектах.

Джерельна база та методи дослідження

Центральною джерельною ланкою дослідження виступають матеріали з приватного архіву В. Елліса (1913-1975), харківського поета та інженера, що упродовж 1946-1947 рр. в якості «переміщеної особи» перебував у таборі Пазінг-Мюнхен. Разом зі своїм другом, художником В. Одіноковим (1907-1995) вони виступили авторами настінного журналу (альманаху) «ДіПініада».

Матеріали архіву надані для аналізу та публікації сином В. Елліса — проф. Станіславом Еллісом, відомим науковцем та інженером, головою Польського Дому у Харкові. Документи є тим невеличким, проте вкрай цінним спадком, що пов'язує родину Еллісів, розпорошену між США, Західною Європою та Україною. Виявлений на даний час корпус матеріалів «ДіПініади» складається з авторської графіки художника В. Одіокова та поезії В. Елліса (41 аркуш; 1946-1947 рр.), поезії В. Елліса 1944-1950-х рр. яка не увійшла до матеріалів альманаху та художньо-публіцистичних начерків.

Атрибуція візуальних матеріалів здійснювалася нами на підставі об'єктивних документальних даних із застосуванням історико-хронологічного та компаративного методів.

В цілому методологічна складова аналізу візуальних джерел сформована на ґрунті дослідження мистецтва графіки та плакату як історичного джерела. Застосування конкретного кола методів та методик більш детально показано нами у рамках інших наукових проектів: дослідження «окопної графіки» 1942-1945 рр.; аналізу авторського суспільно-політичного плакату 1970-х — 1980-х рр.; дослідження сатиричної графіки студентських «стіннівок» та літературно-мистецьких проектів 1960-х — 1980-х рр.). В даному разі вважаємо за необхідне відмітити важливість методологічних порад та зауважень, висловлених нам науковцями О. Колястрок (історія повсякденності) [54], В. Якуніним (методологія історичного аналізу), С. Посоховим (аналіз візуальних історичних джерел).

У мистецтвознавчому аспекті цінні рекомендації щодо осмислення джерельної якості візуальних матеріалів були запропоновані А. Корневим [23] та Н. Мархайчук [25].

Документальна складова дослідження сформована переважно на ґрунті джерел особистого походження — мемуарів та щоденників «діпійців». Зокрема, цінні свідчення стосовно повсякденного життя переміщених осіб містяться у записах та спогадах У. Самчука [33], Костюка Г. [28], К. Василів-Сидоренко [17], р. Волчука [18], р. Воронки [19], А. Закелі [13, 14] та багатьох інших авторів, що мали бажання та насагу висловлюватися письмово. Їхня автокомунікація, безперечно, є одним з наріжних каменів в структурі історичних джерел проблеми ДіПі.

Така особлива вага мемуарного «сліду» у джерельній базі проблеми загалом відрізняє українську історіографію ДіПі від західної, що в останні десятиліття, за думкою американських дослідників, відчуває «наявну незбалансованість джерел», які в більшості рухаються «зверху», із простору офіційного документообігу [105, р. 130].

Окремою складовою джерельної бази проблеми постає західна, переважно англомовна періодика другої половини 1940-х — початку 1950-х років. Серед цього кола окремо виділимо низку видань та проектів, що є найбільш репрезентативними у рамках винесеної у заголовок проблеми.

Так, цілком окремим джерельним блоком виступають пресові звіти та розвідки медичних служб та опікунських організацій, які упродовж

зазначеного часу патрунували, мабуть, найбільш важливі для ДіПі питання харчування та гігієни у фізіологічному і психологічному сенсах.

Питання переміщених осіб як соціального явища також виступає одним із чільних. Ця тема наприкінці 1940-х років привертала увагу соціологів, економістів та фахівців різних напрямків діяльності ЮНРРА та ІРО. Їхні роздуми, припущення та висновки, безперечно, є важливим історичним свідченням тієї колосальної уваги, що була прикута у західному повоєнному суспільстві до проблеми біженців і репатріантів.

Вагоме місце у зазначеному джерельному масиві посідає публіцистика громадських організацій переважно емігрантського походження, які природно сприймали невизначений статус діпійців як майже політичний виклик. Наприклад, у випадку із попередніми «хвилями» української та російської еміграції, їхнє намагання протидіяти репатріації прискорило трансформацію статусу потенційних репатріантів, якими були ДіПі у 1945-1946 рр. до рівня майбутніх емігрантів-біженців із іншим колом прав та можливостей. Міркування на ці та суміжні теми містять чималу кількість цікавих та несподіваних оцінок сучасного для того часу стану повсякдення переміщених осіб.

Розділ другий

Переміщені особи (ДіПі /DPs) у структурі повоєнного світу

Термінологія

Особливості міжкультурної взаємодії, яка природно виступає однією із важливих рис в історії переміщених осіб повоєнного часу, ставить на порядок денний питання термінології, якою послуговувалися самі діпійці та яка через різні типи джерел увійшла до сучасної історіографічної традиції проблеми. У контексті історії 1980-х — початку 1990-х років дане питання розглядалося нами в історіографічній та методологічній площині [94]. Формування у повоєнному соціумі спільного середовища біженців, яке намагалося узгодити різні мовні та етнічні площини із культурними стереотипами місцевих німецьких та союзницьких адміністрацій, спонукає до кількох важливих, на наш погляд, зауважень, що мають прямий стосунок до історії та історіографії проблеми.

Використання терміну «переміщені особи» фіксується з 1944 року, коли військово керівництво со-

*Лл. 4. Володимир Одіноков (зліва) та Марк Шагал. США, 1969 р.
Фото з відкритих джерел*

юзників (SHAЕF) спробувало класифікувати масу біженців, що з тих або інших причин були змушені в результаті війни залишити межі свого звичного життєвого простору, застосувавши для цього поняття «переміщені особи» (ДіПі) [124, р. 482].

Опікувалася проблематикою діпійців спеціально створена у листопаді 1943 року організа-

ція ЮНРРА (Адміністрації Об'єднаних Націй з питань допомоги та відновлення), яка згідно зі статутом мала першочергово займатися репатріацією (поверненням на батьківщину) біженців чи навмисно вивезених у Німеччину громадян інших країн. Вже на початок 1946 року ЮНРРА мала цілком достатньо даних щодо природи та характеру феномену ДіПі й розглядала кілька сценаріїв вирішення проблеми «переміщених осіб» [9, р. 3].

Передусім, звернемо увагу на основне поняття — «переміщені особи». У творі І.Багряного «Антон Біда — герой труда» є фрагмент, що від-

Іл. 5. Володислав Елліс із синами (зліва — Станіславом, справа — Володиславом). Болгарія, 1968 р.

дзеркалює характерну для середині 1940-х років поняттєву невизначеність і самого словосполучення, і його термінологічного обсягу:

*«Привіт, привіт, низький поклон
Для всіх «дисплейс персон»!
Та ці слова для нас сліпі.
Привіт, привіт для всіх Ді-Пі!
А щоби знали точно всі:
Для «переміщених осіб»! [16]*

Три варіанти якими послуговується автор є найбільш вживаними у документальних та візуальних джерелах цього часу, на відміну від транслітерації англійського словосполучення. Важливим для розуміння є також і своєрідний ефект сприйняття терміну, пов'язаний із поступовою трансформацією статусу переміщених осіб. Приміром, загроза репатріації та принизлива для багатьох діпійців необхідність кількоразово доводити своє небажання повертатися до СРСР, наближувала термін «переміщена особа» до дівіативної критичної лінії. Натомість восени 1946 — на початку 1947 рр. якість та обсяг терміну набуває визначеності, діпійці стають «особами зі статусом». Маркером зазначених змін виступають не тільки мемуарні свідчення колишній переміщених осіб, але й візуальні джерела. Так, початкові випуски «ДіПініади» мають чимало неузгоджених транслітерацій, помилок та, вочевидь, наочно демонструють невизначеність щодо самоназв та лексичних «етикеток» представників цієї спільноти.

Важливою частиною термінології є т.зв. креолізовані терміни (за висловом П. Білінджер), які входять до мовно-культурного середовища ДіПі через специфіку адміністрування. Наприклад, поняття «скріннінг» («просіювання», перевірка анкетних даних та пошук документального «сліду» щодо особи) П. Білінджер вважає характерним саме для української спільноти ДіПі [105, р. 138]. У матеріалах «ДіПініади» зустрічається подібне за особливістю походження поняття «нотепасс» (перепуска до табору). Натомість термін «гаупт-квартира» (штаб-квартира) автори проекту транслітерують із німецькомовного варіанту, що, ймовірно, пояснює окремі побутові конструкції взаємин між військовою владою, адміністративним патронажем та структурами, які надають діпійцям відповідний статус.

Із питанням термінології пов'язані і сучасні історіографічні кліше, якими широко послуговується фахове середовище дослідників проблеми ДіПі. Серед понять, що, на наш погляд, виражають пошук нових змістів та якостей в інтерпретації історії ДіПі, згадаємо термін «паралельні суспільства», що з початку 2010-х рр. використовує німецький дослідник Я.-Х. Антонс (Jan-Hinnerk Antons) [104, р. 92]. Наголосимо на тому, що автор досліджує «паралельні суспільства» саме на прикладі українських ДіПі, яких вважає одними з типових виразників сутності цього феномену. З його точки зору, сучасна російська історіографія робить помилку, відмовляючи переміщеним спільнотам у статусі носіїв потенціальної державницької ідентичнос-

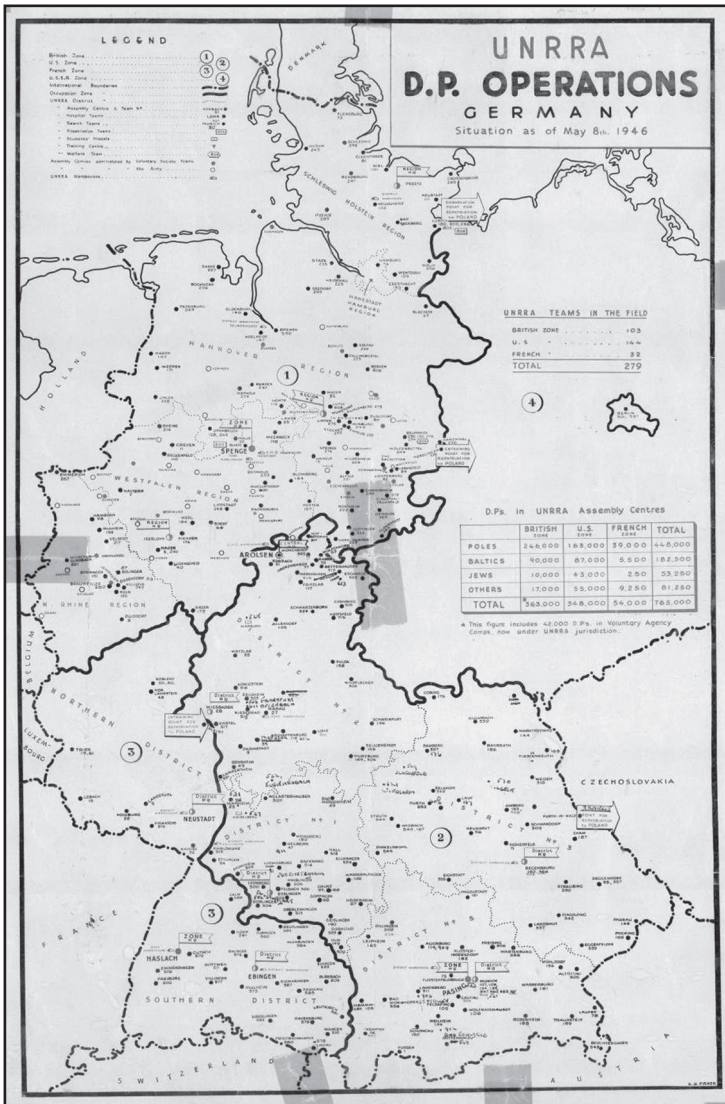
ті. Адже, на думку Антонса, Ді-Пі-громади варто аналізувати як соціальні та політичні утворення, із власними органами самоорганізації, що упродовж «довгих 1940-х» частково дублюють місцеві державно-адміністративні функції; громади, що змогли сформувати публічну сферу та її ідеологічну складову [104, р. 93-94].

Локалізація

Зазначений термін більш коректно віддзеркалює властивості повоєнної адміністративної географії, оскільки позначає не лише місце розташування, але й вузькість, побутову щільність світу ДіПі.

«ДіПініада» замислювалась та функціонувала у таборі ДіПі у м. Пазінг, в Баварії. Локалізація цього табору та його статус потребують окремих пояснень, адже і перше, і друге навзаєм обумовлюють одне одного.

Особливості розташування сітки таборів для переміщених осіб в окупованій Німеччині визначалися низкою факторів. Серед них одним із головних виступав характер руху маси біженців, що були затиснуті між арміями СРСР, військовими силами союзників та німецькими військами. Саме звідси впливає ідеологія адміністрування та розподілу біженців, частина з яких прагнула повернутися до СРСР, а частина рухалась на Захід. Відтак, на час, коли проблема ДіПі була усвідомлена військовими, принципи її адміністрування вже містили очевидний «фактор місця»,

Лл. 6. Карта адміністрування ЮНРРА. Американська зона окупації Німеччини. Травень 1946 р. Фото з відкритих джерел

який американський дослідник А. МакФерсон визначає словесною формулою: *«Люди були пристосовані до кордонів, а не навпаки»* [122, р. 26]. В остаточному рахунку це визначило розміщення штаб-квартири ЮНРРА на території Баварії — де були сконцентровані найбільші маси біженців, які не бажали репатріації (Хьохст, потім Бад-Арольсен). В Пазінгу, передмісті Західного Мюнхена, що був приєднаний до столиці Баварії практично напередодні початку війни, розташувалася штаб-квартира Американської зони окупації Німеччини (т.зв. HQs) [122, р. 26].

В якості другого за значимістю фактора безумовно виступала залежність ЮНРРА від фінансових ресурсів США [там само], що надавало американській військовій адміністрації можливості будувати особливі умови комунікації із керівництвом ЮНРРА практично на усіх рівнях. Відтак, HQs у Пазінгу мала чотири додаткові регіональні штаб-квартири в Мюнхене, Регенсбурзі, Штутгарті та Висбадені. [127, р. 273] — містах, які водночас концентрували відповідні адміністративні органи ЮНРРА.

На прикладі роботи медичної служби ДіПі-таборів, яку накреслює американська дослідниця Л. Хаусхофер (Haushofer, L.), можемо уявити загальну субординацію між різними адміністративними рівнями системи таборів переміщених осіб станом на весну-літо 1946 року:

«Медичний персонал перебував на усіх щаблях військово-адміністративної служби в Німеччи-

Іл. 7. В. Елліс (справа) у таборі ДіПі. Мюнхен-Пазінг. 1946

ні. Відтак, доповіді йшли від таборів до районів (areas), від районів до дистриктів (districts), від дистриктів до зон (zones), а далі від 3-х окупаційних зон до центральної німецької штаб-квартири ЮНРРА (central headquarters). У свою чергу центральні штаб-квартири звітували перед Європейським регіональним офісом у Лондоні (European Regional Office)» [118, р. 1002].

Зазначена субординація віддзеркалює структуру адміністрування ЮНРРА, яка формувалася як

організація патронажу біженців для подальшого повернення їх на Батьківщини. Влітку 1946 року, зважаючи на відчутні зміни у дипломатичних повоєнних відносинах між СРСР та союзниками, її мала замінити ІРО, яка визнавала статус ДіПі, як потенційних емігрантів — практично осіб без громадянства. ІРО частково перебрала сформовані її попередницею адміністративні органи та їхню локалізацію, а частково запропонувала власні. Наприклад, райони — т.зв. areas.

Таким чином, умовний опис технічної креатури проекту «ДіПініада», з огляду на локалізацію табору, мав наступний вигляд: «*ДуПініада*» (рус.) / *UNRRA U.S. Zone / District 5 / Area Team 1077 / Team 553 / Pasing-Munich*.

Як бачимо, креатура відповідає перехідному часу 1946 року, коли відбувалася поступова трансформація систем адміністрування та відповідно змінювався статус ДіПі. Розташований у передмісті Мюнхена табір Пазінг входив до адміністрації 553 команди ЮНРРА (Team 553), при цьому перебуваючи у складі Area Team 1077 за регламентом ІРО. Т.зв. п'ятий дистрикт (District 5), про якій згадує В. Елліс у аркуші альманаху за грудень 1946 року віддзеркалює чергову стадію розподілу Німеччини на окупаційні райони в американській зоні. Центром п'ятого дистрикту став Мюнхен (Munich District-V), що з точки зору діпійців означало ймовірну можливість позбавлення Пазінгу статусу місця дислокації штаб-квартири Американської зони окупації Німеччини. У свою чергу, це могло вплинути на матеріальне забезпечення

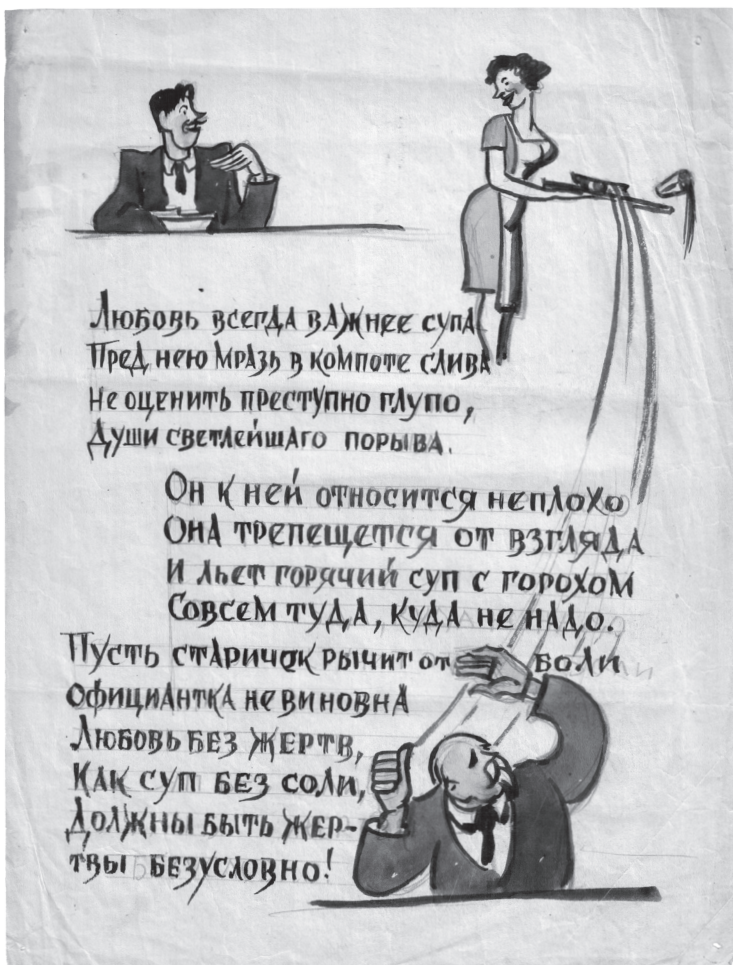
та якість харчування табору. Цій темі автори проєкту приділили щонайменше три аркуші.

Варто також звернути увагу на те, що у поезії В. Елліса, яка має чимало побутових деталей та яскраво ілюструє особливості табірної життя, відсутні будь-які посилення на локалізацію табору. В. Елліс пише про життя «на березі річки Ізар», ймовірно сприймаючи міський простір Пазінг-Мюнхена як німецьку територію, що не є частиною «світу ДіПі».

ДіПі /DPs: хто вони?

Важливо відзначити, що до закінчення війни в Європі навесні 1945 року ЮНРРА діяла переважно через військові канали, що включало загальну логістику процесу, побудову таборів та ін. Оскільки інтереси війни і перемоги превалювали, система ДіПі-таборів вибудовувалася як елемент військової комунікації [2, р. 235], що також залишило свій слід у характері сатиричної репрезентації візуальної публіцистики «ДіПініади».

Цілий ряд дослідників вважає, що створення ЮНРРА стало початком фундаментального зсуву в характері післявоєнної допомоги, яка таким чином від моделі «пасивний» благодійності приватних організацій перейшла до «активного» процесу державної підтримки «переміщених осіб». Західний світ сприймав діяльність ЮНРРА в основному в матеріальному аспекті, як надання допомоги з постачання і розподілу ДіПі «продовольством,

Ил. 8. Елліс В., Одіонок В. Аркуш весняного випуску.
1946. Мюнхен-Пазінг.

житлом, паливом, одягом», хоча організація мала більш широке коло обов'язків [19, р. 42].

На початковому етапі (1943-1945 рр.) сфера діяльності ЮНРРА передбачала активну роботу над питанням репатріації біженців «шляхом переконання та через забезпечення матеріальних засобів, необхідних для відправки їх додому (від продовольства до засобів пересування) [10, р. 30]. При цього характер та обсяги патронажу містили як набір «вітальних» компонентів (забезпечення житлом, продуктами та медичною допомогою), так і сегмент т.зв. люксових товарів (шоколад, цигарки, засоби гігієни та нагляду), які натомість «часто використовувалися в якості валюти на <...> чорному ринку в таборівій ДіПі-системі» [Там само]. Не дивно, що доповідь американського продовольчого комітету 1946 року містить характерний висновок щодо відмінності між юридичними функціями ЮНРРА та реаліями повоєнного повсякдення:

«ЮНРРА, по суті, вийшла на світову арену не як установа для координації продовольчої політики, але як споживач серед кількох претенденти на продовольство» [5, р. 97-98].

Спогади діпійців перенасичені враженнями про характер патронажу ЮНРРА, які переважно позитивні:

«Годували калорійно, проте одноманітно. Перебуваючи в одному з таборів три чверті року, отримуючи із загальної їдальні на обід та вечерю

гороховий суп із шматками свинини, я дала собі слова більше цього супу до рота не брати» [31].

Варто також наголосити на тому, що оцінка діяльності ЮНРРА упродовж 1944-1946 рр. ґрунтувалася передусім на оцінці характеру адміністрування продуктово-товарного розподілу, що відрізнявся для різних категорій ДіПі і мав суттєві розбіжності із матеріальною підтримкою місцевого німецького населення. Для прикладу, наведемо фрагмент із доповіді М. Прудфута, фахівця із соціально-економічного патронажу (1946 р.):

«Раціони для всіх переміщених осіб Організації Об'єднаних Націй були збільшені в вересні від рівня не менше 2000 ккал на людину в день до 2300, а для єврейських ДіПі та інших жертв війни — до 2500 ккал. Це перебувало у відчутному контрасті зі мінімальною нормою в 1550 ккал, що була встановлена для німецьких цивільних осіб» [8, р. 50].

У повоєнному західному суспільстві — розрізненому військовими зіткненнями і роз'єднаному ідеологічними і соціальними конфліктами — переміщені особи сприймалися неоднозначно: з одного боку, в них вбачали «загрозу громадському здоров'ю» і традиційному життєвому устрою, а з іншого — вони розглядалися «як члени міжнародного співтовариства, що мають невід'ємне і законне право на гідне і справедливе ставлення» [118, р. 994].

Окрім цього, політика щодо ДіПі істотно (і не один раз) змінювалася протягом середини 1940-х —

початку 1950-х рр., що було пов'язано зі змінами в характері управління окупованими зонами Німеччини, коригуванням соціальної політики західних країн і, безумовно, неприховано ворожим ставленням СРСР до потенційних «невозвращенцев».

Як уже зазначалося, на ранньому етапі (1943-1945 рр.) ДіПі-табори організовувалися і підтримувалися військовими структурами, що визначало характер побуту, загальну побудову умов життя, забезпечення та ін. Уявлення військових щодо соціальної небезпеки переміщених осіб, призводило до посилення контролю. Багато таборів були оточені колючими дротяними огорожами і ДіПі повинні були отримувати дозволи на виїзд за межі поселення. Як стверджує А. Холіан, основна причина такого ставлення була пов'язана з потенційною небезпекою зіткнення німецького населення і переміщених осіб, чимало з яких вороже ставилися до «місцевих» і навпаки [119, р. 47].

«Класична», умовно кажучи, модель табору ДіПі сформувалася до кінця 1945 року і вона також була результатом військового способу вирішення соціальних проблем. Найбільш яскраво ця модель виявила себе в Британській зоні окупації. Американська окупаційна територія регулювалася менш мілітаризовано, приміром, саме там вперше були апробовані методики т.зв. «вільного» розселення ДіПі за межами таборів [там же], які пізніше були запозичені адміністрацією французької зони.

Ось як Е. Вудворт, фахівець ЮНРРА, описує загальний стан справ в шести таборах ДіПі в амери-

канській зоні окупації восени 1945 році, які вона інспектувала як чиновник адміністрації з питань переміщених осіб:

«У кожному з таборів живе від 5500 до 8000 переміщених осіб. За них відповідає військова влада, а команда ЮНРРА, що працює під керівництвом військових, займається організацією обслуговування людей. Як правило, персонал табору складається з директора (іноді з помічником), інтенданта, фахівця із соціального забезпечення, медичного працівника, медсестри і секретаря. Самі переміщені особи виконують більшу частину роботи з підтримання території. Умови життя в таборах далекі від задовільних. Будинки пошкоджені бомбардуванням. Адміністрація використовує старі бараки, склади і навіть стайні. Все потребує ремонту для захисту від дощу і холоду. Житлові споруди розділені на секції, які лише в незначній мірі створюють мінімальну конфіденційність. <...> Меблів мало. Здебільшого це зношені армійські ліжка і брудна постільна білизна. Я зустрічала ситуацію, коли ковдрами для ДіПі служили розрізані на смуги армійські брезенти. <...> Військова влада повинна забезпечувати раціон харчування з розрахунку на 2000 ккал в день. Їжа готується і розподіляється на головній кухні табору. <...> Одяг переміщених осіб жахливо невизначний і зношений. У двох таборах з'явилися нові матеріали для одягу, але було занадто мало швейних машинок для її виготовлення в достатній кількості. <...> Кожен табір має свій власний медичний пункт» [12, р. 12].

Окремою проблемою, за словами Е. Вудворт, була відсутність планування «конструктивного використання вільного часу», а також недостатність «рекреаційного обладнання» (предметів для дозвілля та відпочинку), через що «і людям похилого віку, і молоді практично нічого робити» [12, р. 13].

Характерний опис життя в таборі Шляйсгайм (в окрузі Мюнхена, американська зона окупації) описано в мемуарах колишніх переміщених осіб. Цей табір був найбільшим поселенням ДіПі в Німеччині, число його мешканців за різними даними становило від 2,5 до 7 тис. осіб. Табір складався з декількох десятків бараків, кожен з яких був розділений на 18-20 кімнат, розрахованих на одну родину. Коли кількість біженців почала зростати, в кімнатах стали розміщувати по кілька родин водночас. У таких ситуаціях кімнати поділяли фіранками з сірих військових ковдр. Окремий барак займала кухня, куди щодня вишукувалася черга [58, с. 24].

Поряд з проблемами побуту важливе значення для якості життя в таборах мав психологічний стан ДіПі. До середини 1946 року ця тема поступово стає однією з ключових в звітах фахівців медичної служби ЮНРРА, які відзначають істотний вплив фізичного дискомфорту (недостатнє харчування, підвищений шум, відсутність особистого життя та ін.) на ставлення ДіПі до навколишньої дійсності та самих себе: людина, яка страждає фізично розглядає труднощі як «ознаки ворожості світу» та «нищення власної гідності» [9, р. 6].

На шляху від біженців до емігрантів: проблема статусу ДіПі

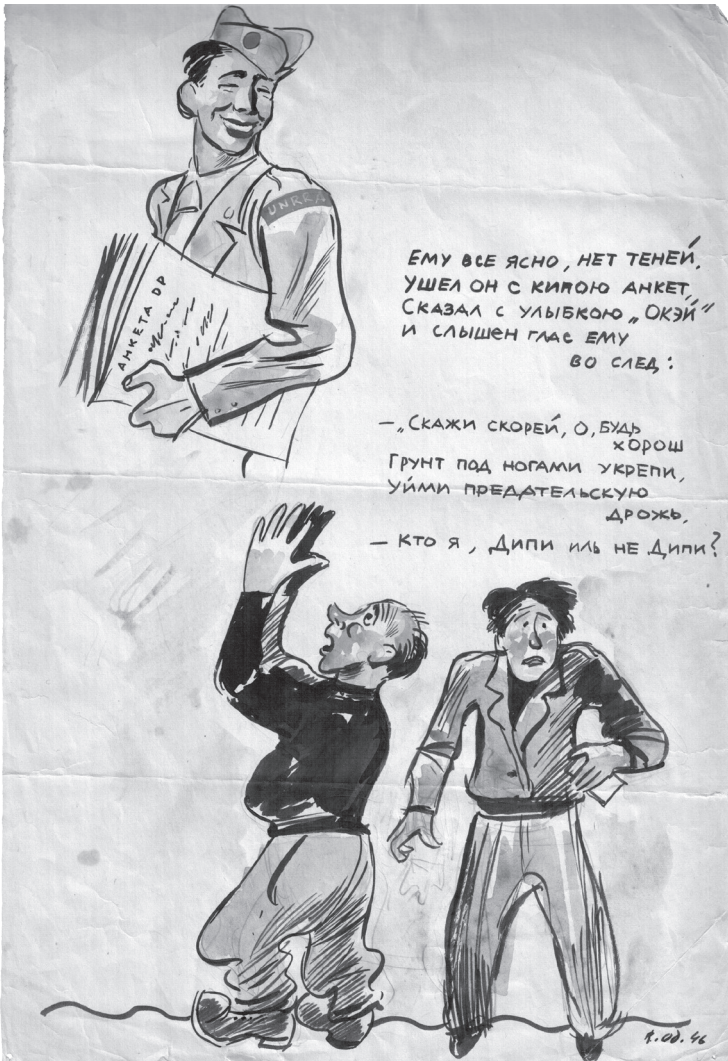
Система візуальної репрезентації альманаху містить кілька ключових напрямків, які співвідносяться із центральними сюжетами історії кінця 1940-х рр. Проте найголовнішою безумовно є проблематика статусу переміщених осіб, яка загалом, на наше переконання, є провідною темою повоєнного «рухливого» повсякдення.

Станом на літо 1944 року «переміщені особи» були відчутно важливою частиною німецької економіки. Згідно з оцінками західних дослідників вони становили близько 29 відсотків промислової робочої сили рейху (7,6 млн іноземних цивільних робітників і військовополонених, які працювали в самій Німеччині) і 20 відсотків від загального обсягу робочої сили [124, р. 482]. Ігнорувати таку величезну кількість людей було неможливо. Проте, за логікою міжнародних конвенцій, вся ця маса людей мала «вилучатися» з економічних відносин і відправлятися, як зауважувала преса, «у власні країни».

До червня 1945 року ЮНРРА створила понад 300 ДіПі-команд, які концентрували «переміщених осіб» в збірних центрах. Загалом йшлося про 7-8 мільйонів осіб [9, р. 9].

Як ми можемо переконається, слова офіцера ЮНРРА Н. Меліна про те, що діяльність цієї організації є ні чим іншим, як «гігантським гуманітарний хрестовим походом», не похбавлені раціонального змісту [125, р. 430].

Іл. 9. Елліс В., Одіноков В. Кампанія «скріннінгу» ДіПі.
Аркуш осіннього випуску. Зображення підписано В. Одіноковим
(лат.). 1946. Мюнхен-Пазінг.

У тих випадках, коли ДіПі не мали бажання репатріюватися, даний аспект діяльності ЮНРРА сприймався як, скоріше, репресивний. Наприклад, репліку прибалтійського біженця про те, що «нас переслідувала цілий рік радянська влада, три роки німці і два роки ЮНРРА», можна вважати типовою реакцією на загрозу втрати статусу переміщеної особи [108, р. 8].

Матеріали «ДіПінади» містять кілька важливих сюжетів, пов'язаних із проблематикою статусу «переміщеної особи». Так, чимала увага віддана дратівливому для біженців питанню постійних комісій та перевірок таборів. Заповнення великої кількості документів — форм, звернень, заяв, пояснень та ін. — становила невід'ємну частину повсякденного світу ДіПі. Питання статусу впливало абсолютно на всі сторони життя «діпійця»: від порядку перебування в таборі, до якості матеріального та продуктового забезпечення.

Більшість подібних випадків, іронічно зображених на сторінках «ДіПінади», ймовірно пов'язані з кампанією т.зв. скриннінгу (дослівно: screening — «просівання»), яку окупаційна адміністрація особливо активно проводила в американській зоні в 1946-1947 рр. Від наслідків цієї перевірки залежало, чи вважатиметься «ДіПієць» або потенційним емігрантом, або потенційним репатріантом.

Віршовані рядки В. Елліса підкреслюють характерну для американських чиновників ЮНРРА манеру висловлювання: «...Сказал с улыбкою — о'кей» [іл. 9], яка, ймовірно, усвідомлювалася «переміщеними особами» як елемент суто побутової,

нейтрально ввічливої усної риторики, що при цьому невластива слов'янським мовним звичкам. Цей маркер «американізму» відмічає і У.Самчук у своїх табірних нотатках. На наш погляд, вкрай симптоматичним є той факт, що контекст, у якому наведено згаданий маркер — цілком ідентичний контексту «ДіПініади», адже йдеться про ту ж саму кампанію «скриннінгу» у той самий проміжок часу:

«Учора й сьогодні суд і пересуд оселі, на вагу ставиться наше ДіПі (тут і далі виділено нами. — В.Т.), учора виповняли анкети, сьогодні відповідали усно. Скільки було тих анкет і скільки відповідалось. Найкраще, хотілося б на все те плюнути і піти ген, лишень не хватає зухвальства. А так сильно хотілося б <...> Люди схвильовані, оповідають, що їх питали, що відповідали <...> Покищо ніхто не знає висліду цього і ми також. Але здається, що з нами все гаразд. Урядовці УНРРІ — чоловік і жінка були чемні, на прощання сказали О-кей і Гуд-Лак» [33, с. 164-165].

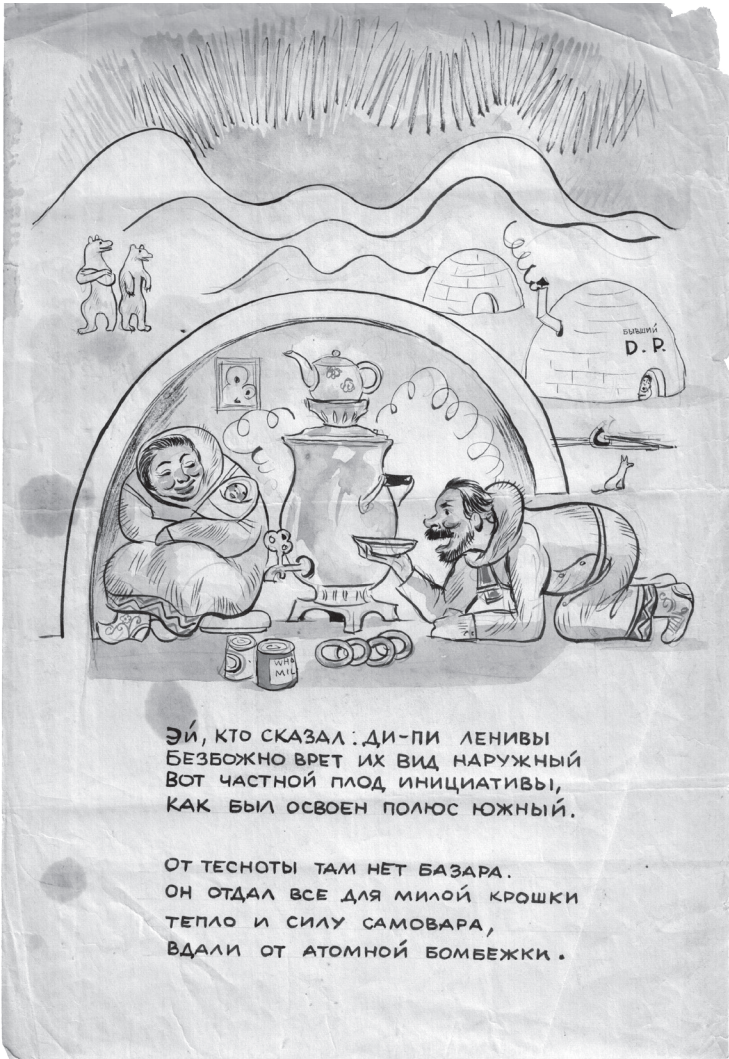
У той же час важливо розуміти адміністративну логіку дій ЮНРРА упродовж 1945-1946 рр., що в загальних рисах формулювалася як надання тимчасової опіки над «переміщеними особами» до їх репатріації та «заохочення ДіПі до повернення в свої домівки в найкоротші терміни» [12, р. 13]. По суті справи, це означало надання всім ДіПі їжі та одягу, налагодження елементарного побуту із подальшим поступовим відстороненням до Цен-

тральної та Східної Європи. У підсумку, як відзначає Д. Коен, ЮНРРА «функціонувала в якості альтернативної держави добробуту для осіб без громадянства» [124, р. 484].

До мінімального пакету підтримки входило не лише питання забезпечення та проживання ДіПі до моменту репатріації, але й форми їхньої психологічної та фізичної реабілітації, освіти та розваги [124, р. 484-485].

У контексті нашого дослідження цікавим є акцентування на обов'язковості репатріації, оскільки переважна більшість ДіПі, що перебували на території Баварії станом на 1946 рік відкрито цього не бажала. Особливо це стосувалося радянських «переміщених осіб»: через рік після перемоги вони мали досить чітке уявлення про трагічну долю багатьох біженців, що повернулися до СРСР. Своєрідним маніфестом подібних настроїв став відомий памфлет І. Багряного «Чому я не хочу повертатися до СРСР?» [15, с.428-445].

З початку 1946 року політика ЮНРРА прийняла форму «м'якого тиску» на ДіПі. Створювались такі обставини, що, за логікою окупаційної адміністрації, схилили максимально більшу кількість «переміщених осіб» до повернення у власні країни. У цьому контексті, нам здається цілком законним висновок про те, що формування ДіПі-таборів за національною ознакою (польські, прибалтійські, російські і т.д.) було прийнято штаб-квартирою ЮНРРА «з політичних причин», для переслідування єдиної мети — «заохочення репатріації» [125, р. 439]. Утім, в якості найбільш

Ил. 10. Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади».
«Ліниві» ДіПі. Реакція на участь ДіПі в арктичній експедиції
«Highjump» (1946, Річард Берд). Мюнхен-Пазінг

популярного інструменту впливу ЮНРРА застосувала фактори «матеріально-продуктового стимулювання», зокрема — скорочення продуктового раціону, що викликало спорадичні протести і обурення [108, р. 8].

Інша ситуація спостерігається в таборах ДіПі в 1947-1948 рр., коли проблематика виживання відступає на другий план, а найбільш гострі дискусії точаться навколо тем «занадто вільного життя ДіПі», які «ліниві», «апатичні» та в цілому «перегодовані» [116, р. 134]. Приміром, аркуш «ДіПініади», датований нами зимовим періодом 1946 року, іронізує з приводу «лінивого вигляду» діпійців, що насправді є працьовитими та вправними [іл. 10].

До цього часу, незважаючи на певні труднощі, в таборах переміщених осіб уже був в цілому налагоджені побут, розгорнута культурна робота, а багатьом табірним адміністраціям вдалося сформувати навіть власні освітянські проекти [30, с. 75].

Окремо наголосимо на тому, що проблема деморалізації та пов'язана із цим явищем апатія біженців розглядалася окупаційною адміністрацією як «ендемична для всієї проблеми ДіПі» [3, р. 49]. У контексті цього розлого процитуємо фрагмент з дослідження Е. Бакіса (1952 р.) — психолога, який спеціалізувався на вивченні проблеми апатії ДіПі:

«Протягом першої зими 1945-46 рр. в ДіПі-таборах у Німеччині здавалося, що головним завданням психолога було б з'ясувати, чому досвід війни, що завершився для біженців втратою Батьківщини, не надто сильно нашкодив цим людям.

Моральний стан біженців був достатньо високим, і це визнавали навіть іноземні спостерігачі. Незважаючи на деякі незначні проблеми, що в більшості виглядали скоріше комічними, не було ані серйозних скарг на погане поводження, ані відчуття, що насувається якась небезпека. Загалом усі вважали, що нещастя припиняться. Проте минув час, і не було кінця життю в таборі. Припускалося, що 1945 рік буде останнім роком у таборах, проте незабаром прийшло Різдво 1946 року, яке заскочило біженців у тих самих таборах без найменшої надії на перспективи повернення до дому або еміграцію. Лишень кілька плакатів на інформаційній дошці табору, де повідомлялося про кількість бажаючих емігрувати, наводило на думку, що біженці будуть перебувати у таборах до кінця цього століття <...>

Не дивно, що з літа 1947 року, після двох років у таборах, стали помітнішими більш серйозні симптоми. Нам було дивно відзначити, як практично всі біженці демонстрували той тип поведінки, що однозначно можна було класифікувати як невротичний. Злочини стали більш серйозними, частішою стала неухважність до роботи, зникав інтерес до табірних справ. Участь у культурно-розважальних заходах знизилася, і навіть найкращі митці зі світовим ім'ям більше не збирали повні зали слухачів. Відчуття рухливості часу зникало, наче у рапіді. Іноді це нагадувало кошмар, у якому розриваються взаємозв'язки між керуванням і виконанням. І ось вже достатньо активний чоловік розповідає автору цих слів, що

Йому потрібно кілька тижнів (!), щоб відповісти на життєво необхідного листа — пропозицію емігрувати до Сполучених Штатів... Загалом було відчуття, що особистість розпадається. Незважаючи на велику різноманітність симптомів, основним враженням була апатія. Відтак, самі переміщені особи стали називати цей стан дезорганізації «ДП-апатією» [1, р. 62-63].

Крім життєвого простору, одна з найбільш важливих проблем в повсякденній практиці ДіПі була пов'язана із первинними стандартами життя: їжею, одягом та дозвіллям.

На початковому етапі філософія діяльності ЮНРРА орієнтувалася виключно на стратегію виживання переміщених осіб («нагодувати голодних, одягнути роздягнених»), що концентрувало увагу адміністрації на проблеми поставок необхідних продуктів і товарів. Однак вже до початку 1946 року, після численних інспекцій, експертних оцінок і досліджень, ЮНРРА змінює ідеологію патронажу ДіПі на «курс на добробут», що означало «щось більше, ніж звичайна фізична реабілітація» [125, р. 436]. Додатковим фактором для такого рішення, стало очевидне небажання значної частини переміщених осіб, особливо з СРСР, повертатися на батьківщину.

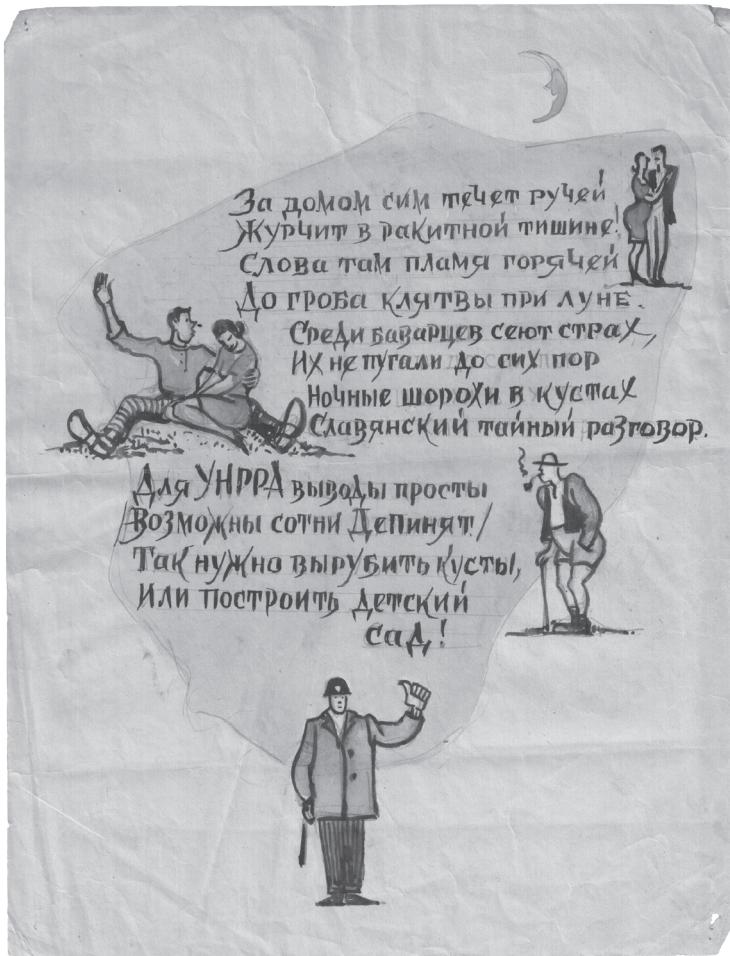
Наприклад, опитування, проведене ЮНРРА в травні 1946 року в американській зоні окупації засвідчило, що 89 відсотків ДіПі не бажають репатріюватися, а 9 відсотків — просто відмовляються відповідати на це питання [124, р. 489]. З огляду

на досить непрості взаємини між союзниками і радянською окупаційною адміністрацією в Німеччині, ЮНРРА спочатку орієнтувалася «на букву закону» — юридичні домовленості щодо обов'язкового повернення радянських громадян на батьківщину. Для цього в деяких таборах застосовувався метод «м'якого витіснення» ДіПі шляхом спеціального погіршення їх умов життя, наприклад, переведення переміщених осіб на пайок меншого обсягу або їх дислокація всередині системи таборів [120, р. 52]. Такі дії, на думку адміністрації, повинні були виключити можливість інтеграції ДіПі в місцеве середовище і схилити їх до рішення про репатріацію. Втім, досить швидко стало очевидним, що подібна тактика не працює. Наприклад, матеріали «ДіПініади» ілюструють чітко виражені прагнення авторів проекту до з'ясування власного статусу, якій упродовж майже усього 1946 року коливається поміж або «репатріантом», або «біженцем», або потенційним емігрантом [іл. 9, 13, 14].

Підкреслимо, що радянська дослідницька та мемуарна література 1950-х — 1980-х рр. схильна до абсолютно протилежних наголосів щодо політики ЮНРРА в питанні репатріації. Так, у спогадах А. Брюханова дислокація радянських ДіПі всередині системи таборів інтерпретується як «навмисне приховування радянських громадян», що мають бажання повернутися до СРСР, а місцеві адміністрації чинять їм у цьому супротив [45].

Масштабність «планети ДіПі», її потужні людські та ідеологічні ресурси, стали важливим чинни-

Лл. п. Елліс В., Одіноков В. Аркуш весняного випуску. «Для УНРРи висновки прості ...». 1946. Мюнхен-Пазінг.

ком самоорганізації. По суті, переміщені особи, що прийняли свідоме рішення не повертатися до СРСР, представляли собою особливу модель ставлення до життя, яка включала і яскраві авантюрні якості цих людей. Як стверджує А. Ярошинська-Кіршман, табори ДіПі були своєрідним середовищем, в якому *«тривога, апатія і деморалізація перепліталися з надзвичайними спалахами творчої енергії і позитивної активності»* [120, р. 36, 52].

До кінця 1946 року система таборів ДіПі вже функціонує не стільки за адміністративним лекалами ЮНРРА-ІРО, скільки за своїми власними «внутрішніми» законам, які формуються як реакція на складні життєві обставини.

У цьому аспекті, однією з найбільш показових проблем стає внутрішній ринок системи ДіПі, з його власними «вольютами» (приміром, цигарками та кавою), засобами репрезентації та субординацією. «ДіПініада» В. Елліса та В. Одінокова надає чимало прикладів, що наочно демонструють життєву «механіку» цього явища [іл. 24-26].

Гендер і бартер: маркери повсякденної комунікації ДіПі

Питання статусу «ДіПійця» мало і виразні субкультурні форми, що в цілому були орієнтовані на найближче побутове оточення «переміщених осіб». У згаданому аспекті передусім виділимо два головних маркера повсякденного спілкування: гендерну комунікацію та розподіл товарів і продуктів.

Ил. 12. Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Я тебе заберу на Ямаїку...». Репліка аркуша першого випуску альманаху (березень?). 1946. Мюнхен-Пазінг.

Не зважаючи на складні фізичні та побутові обставини, світ ДіПі упродовж 1945-1948 рр. переживає кілька демографічних злетів, пов'язаних із помітною кількістю новонароджених «діпінят», за висловом В. Елліса [іл. 11].

Зокрема, значна кількість шлюбів фіксувалося протягом 1946-1948 рр. Як стверджує Д. Баумель ця тема виступала однією з найбільш згадуваних в офіційних документах окупаційної адміністрації та благодійних організацій і, безумовно, впливала на політику відносно переміщених осіб, на визначення їх потреб та корегування умов життя [106, р. 102].

Більшість таборів ДіПі в цей період характеризує «демографічний вибух», який фахівці пов'язують з психологічними компенсаторними механізмами. Люди, що вижили та отримали нову батьківщину реагували на імпульс продовження роду «ще до того, як їх власна фізична реабілітація була завершена». За словами працівника адміністрації одного з таборів: *«До весни 1946, кожна третя жінка була або вагітна, або вже штовхала перед собою дитячу коляску»* [106, р. 102].

До 1947 року (до факту зміни статусу потенційних репатріантів на статус біженців ООН) переміщені особи мали небагато можливостей для прямого контакту зі звичайними німецькими громадянами. Ставлення до переселенців з боку німців документальні джерела характеризують як «рівномірно негативні». ДіПі називають «поганими іноземцями» (іноді — «клятими ДіПі»), пов'язуючи з ними переважно надумані проблеми

«перенаселення» та усіляких інших «соціальних неприємностей» [124, р. 483].

Однак документальні дані серпня 1946 року засвідчують, що гендерні диспропорції в післявоєнній Німеччині природним чином зближували ДіПі і «місцеве» населення обох статей. Е. Шилз, чиновник ЮНРРА, констатував в цей час, що «сексуальні зв'язки, навіть квазі-сімейні відносини не були рідкістю», особливо це стосувалося радянських («руських») ДіПі, які «загравали з місцевими у характерній для них (росіян. — В.Т.) манері» [9, р. 8].

Окрім наведених аргументів відмітимо, що жіноча частина «населення планети ДіПі» усвідомлювала і впливовість родинного статусу у питаннях репатріації та еміграції. Зокрема у нашому розпорядженні є декілька прямих мемуарних свідчень того, що можливість автоматичного набуття новонародженими німецького громадянства, прискорювало формування родин та квазі-родин [17, с.132].

Коло тем, що осмислюють особливості гендерної комунікації є в матеріалах «ДіПінади» доволі значним та різнобарвним. Так, присутній і сарказм щодо знайомства із жінкою заради кількох цигарок [іл. 26], і, навпаки, іронія з приводу ігнорування жіночого товариства задля партії у пінг-понг. Присутнім є згаданий маркер і в табірній поезії В. Елліса [25, с. 33].

Автори «ДіПінади» не один раз звертаються до цього питання, пропонуючи, приміром, навколо табору «або зрізати кущі, або відкрити дитячий са-

Іл. 13. Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Леді з гаупт-квартири» (осінь?). 1946. Мюнхен-Пазіне

док» [іл. 11], чи бажаючи напередодні нового 1947 року майбутнім татам «вправних діпінят» вдачі у пошуку дитячих пелюшок [25, с. 40, 100; іл. 30].

Щодо другого маркеру, то питання розподілу товарів та продуктів в системі ДіПі-таборів трапляється практично в усіх головних типах джерел та документів 1945-1948 рр., починаючи від звітів чиновників ЮНРРА та фахівців благодійних організацій [7, р. 1-18; 12, р. 10-14], до мемуарних та щоденникових свідчень самих «діпійців».

Характерну побутову ситуацію демонструє один з перших випусків альманаху, датований нами періодом весни 1946 року, який «перевидавався» В. Еллісом та В. Одіноковим у кількох літніх випусках «ДіПініади» [іл. 14]. Йдеться про публічне роздягання на вулиці міста «діпійця», що одягнув військовій американській однострій на побачення із дівчиною. Абревіатура на шоломі поліцейського (*MP* — *Military Police* / *військова поліція*) говорить сама за себе. Підрозділи *MP* виконували в американській зоні окупації функції охорони громадського порядку і несли службу в режимі посиленого військового забезпечення, що стосувалося не тільки форми, а й спецзасобів (передусім, зброї). У 1945-1947 рр. військовий одяг (оригінальний або перешитий) становив значну частину гардеробу «діпійців», проте це не стосувалося елементів форми, що підкреслювала статус її носія та не могла потрапити до рук біженця якимось іншим способом, окрім прямої крадіжки зі складу — про що безпосередньо зазначено у віршованому фрагменті В. Елліса.

Лл. 14. Елліс В., Одіоков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Друг працює на складі...». Репліка аркуша першого випуску альманаху (травень?). 1946. Мюнхен-Пазінг

Запис У. Самчука від 25 липня 1946 року промовисто свідчить про системність подібної ситуації в інших частинах американської зони окупації, зокрема — у Новому Ульмі (біля Штутгарту, Баварія). Там МР шукала «американські військові речі», яких, за висловом автора «*тепер безліч потрапило у невластиві руки*», а загалом — «*спекуляція американськими товарами, <...> буває по цілій Німеччині*» [33, с. 125].

Двічі в матеріалах альманаху згадується «гаупт-квартира» [іл. 13, 31]. Причому в обох випадках візуальна репрезентація аркушів пов'язує її із системою товарного та продуктового забезпечення ДіПі. Особливо промовистим є образ жінки — чиновниці ЮНРРА (в уніформі та із відповідним знаком), що у вигляді літаючого «тутті» дарує діпійцям різні товари із величезного рогу достатку [іл. 13].

Саме словосполучення «гаупт-квартира» є нічим іншим, як транслітерацією та письмовою калькою усного мовлення. Як уже зазначалося, у 1946-1947 рр. в Мюнхен-Пазінгу перебувала штаб-квартира (або у вимові на німецькій манер — «гаупт-квартира») американської зони окупації Німеччини. Природно, це позначалося і на кількості, і на якості продуктів, які через «пакети допомоги» і табірні кухні забезпечували ДіПі належні 2500/2800 ккал на день. Ймовірно, наприкінці 1946 року табір Мюнхен-Пазінг повинен був перейти «на утримання» п'ятого дистрикту американської зони, що знижувало його статус до звичайного ординарного табору зі стандартним

забезпеченням. А «гаупт-квартира», з якою «більше було їжі», як іронізують В. Елліс та В. Одіноков, залишиться тільки спогадом [25, с. 78].

Окреслення власного статусу через близькість до товарних «синекур» іноді набувало політичного забарвлення. Наприклад, у спогаді Р. Воронки, вітчим якого був головою табірної адміністрації, а мати працювала службовцем з соціального забезпечення, згадується кумедний випадок розподілу «*15 теплих пальт серед 300 жінок*», який відбувався за критерієм політичної приналежності. Зрештою, «*<...> опозиційна» група отримувала від службовця <...> лише декілька, а то й нічого*» [19, с.146] (конкретизуючи соціальний статус та родинні зв'язки мемуариста ми сподіваємось на його обізнаність та коректність наведених даних).

Обидва зазначені маркери повсякденної комунікації мали безпосередній стосунок до взаємин ДіПі із «зовнішнім» світом, що існував поза межами табору. Порівнюючи масштаби їхньої впливовості на злам природної інтровертної моделі поведінки переміщених осіб, дослідники переважно збігаються у висновках щодо більшого впливу економічних факторів. Як стверджує Я.-Х. Ентонс:

«<...>Не дивлячись на інгібуючі чинники, економічна сфера була найчастішою сферою контактів між ДіПі та німцями. <...>Однак при цьому такі торговельні відносини були незаконними, переважно анонімними і зазвичай короточасними» [104, р. 100].

Концентрація великої кількості людей (і дітей, і дорослих) на порівняно невеликій і обмеженій території, ставила питання про дозвілля та культурну взаємодію переміщених осіб. Характерно, що деякі дослідники саме табори ДіПі відносять до «матриці культурного збереження і розвитку», яка в подальшому стане основою для формування діаспор [124, р. 487-488]. Іншими словами, вплине не тільки на становлення загальної культури переселенців, а й на формуванні їх національної ідентифікації.

Наприклад, описуючи один з таборів ДіПі в Баварії автор спогадів окремо акцентує увагу на значний творчий і науковий потенціал переміщених осіб:

«У певний період в таборі перебувало понад 20 професорів, 140 інженерів, 60 педагогів, десятки лікарів, художників, артистів. У таборі діяли бібліотека, дитячий садок, розрахований на 60 дітей, початкова школа на 120 учнів, гімназія, де навчалося 300 дітей. Силами біженців були влаштовані курси з вивчення іноземних мов і з підготовки різних спеціальностей, балетна і танцювальна школи. У таборі був свій театр, який набув популярності чи не на всю «російську» Німеччину, а також свій кінотеатр і своя радіостанція. Діяло книжкове видавництво «Златоуст», що випускало книги і журнали, в тому числі наукові. Видавався змістовний «Інформаційний бюлетень». В таких умовах біженці жили по кілька років. Поступово люди знаходили роботу і назавжди залишали табір» [58].

Іл. 15. Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». Обкладинка №№ 10 та 11. Аркуш використовувався в якості обкладинки для декількох випусків. 1946. Мюнхен-Пазінг

З огляду на мемуарний характер цитованого джерела, можна припустити певну ступінь перебільшення реальних масштабів творчого та культурного потенціалу біженців, проте, у будь-якому разі, тенденція є достатньо очевидною.

Приміром, матеріали альманаху «ДіПініада» та поетичні враження В. Елліса демонструють чимало форм дозвілля та розваг «діпійців», серед яких: гра у теніс, футбол та плавання, концерти та самодіяльні карнавали, рибалка та навіть гадання на «Андріїв день» [25, с. 36, 72, 78, 82, 86, 94].

Починаючи з 1947 року ЮНРРА цілеспрямовано заохочувала як ініціативи самих ДіПі, так і намагалася «зверху» впливати на моделі поведінки біженців у вільний час. Останнє розглядалося як вид «соціальних послуг», що надаються в якості «антидоту проти нудьги і невдоволення»: для дітей, передусім, школа; для жінок — курси кулінарії чи крою та шиття; для чоловіків — спеціальні класи механіків і техніків. Крім того, місія ЮНРРА зобов'язувала активувати переселенців для вивчення мов — німецької та англійської [7, р. 88; 73].

Розділ третій

Сатиричний альманах «ДіПініада» як візуальне історичне джерело

Видавнича діяльність переміщених осіб у Західній Німеччині другої половини 1940-х рр.

Проблематика видавничої діяльності переміщених осіб має значний потенціал, адже ця форма інтелектуальної, творчої та організаційної активності мимоволі залишає яскраві «паперові» та візуальні «сліди». За даними, що її наводить Н. Сидоренко у період з 1945 по 1950-й рр. лише на території окупованих Німеччини та Австрії функціонувало більше 500 «газет, журналів, альманахів, бюлетенів, вісників різного тематичного і типологічного характеру» [84, с.12-13]. Утім, за останні кілька десятиріччів, серед введених до наукового обігу видавничих проєктів «планети ДіПі», практично відсутнім лишається сегмент візуальної публіцистики. Натомість, на наше переконання, дослідження повсякденного життя переміщених осіб потребує візуальної ретроспективи ніяк не

менше, ніж традиційної документальної, що наразі домінує у джерельному підґрунті наукових історичних досліджень зазначеної проблеми.

Як засвідчують рапорти чиновників ЮНРРА та фахівців благодійних організацій, що опікувалися побутом таборів ДіПі, більшість переміщених осіб не виявляли безпосереднього інтересу до політики і в загальній своїй масі були занадто зайняті особистими проблемами виживання і протидії репатріації [9, р. 7, 13]. Окремо слід зауважити з приводу «радянських» переміщених осіб, для яких, з огляду на специфіку взаємовідносин влади та громадян у СРСР 1930-х — поч. 1940-х рр., питання політичного життя не мало звичних для західної культури форм саморегуляції (публічність влади, регулярні виборчі кампанії, критичні медіа тощо). До певної міри, цю відсутню лакуну громадсько-політичної активності перебрала на себе діяльність іншого роду, що надавала вихід творчій енергії та дозволяла проявляти себе поза «поетикою побуту».

Нагадаємо, що в таборах ДіПі було багато освічених людей, які мали і бажання, і можливості для публічної творчості. Зокрема про це згадують і самі колишні діпійці у спогадах та щоденниках [17, с. 128-130], і дослідники історії переміщених осіб [63, с. 73].

Натомість офіційні видання ЮНРРА надавали переважно констатуючу інформацію, яка не могла задовольнити запити діпійцев. Крім того, вона не завжди сприймалася біженцями як об'єктивна та виважена, оскільки діяльність самої ЮНРРА

часом бачилася переміщенням особам як доволі заангажована [33, с. 186, 224; 17, с.133]. В результаті практично в кожному з таборів існував власний малотиражний інформаційний бюлетень, що розмножувався, як правило, машинописним або копіювальний способом. Наклади таких табірних періодичних видань були невеликими та, за спогадами колишніх діпійців, зазвичай не становили більше 100 екземплярів, хоча траплялися і виключення.

Наприклад, «Хроніка табору Шлесхайм» вийшла 37 разів, а «Пошта Колумба», що видавалася в Зальцбурзі, мала 798 номерів. Багато газет, журналів, бюлетенів належали конкретним організаціям або спеціалізувалися на певній тематиці [63, с. 73].

Цей процес «самвидаву» не був простим. Дослідники (зокрема П. Базанов) виділяють, щонайменше, три періоди, в межах кожного з яких ЮНРРА та місцева влада впливали на формат, якість і характер видань.

Так, з літа 1945 року по осінь 1946 видавничу діяльність ДіПі регламентувала адміністрація ЮНРРА, яка надавала кожному виданню порядковий номер.

З осені 1946 по травень 1947 року, коли тривала найбільш жорстка перевірка анкетних даних, а статус переміщених осіб поступово змінювався від потенційних репатріантів на біженців-емігрантів, видавнича діяльність була фактично заборонена. Відзначимо, що матеріали В. Елліса та В. Одінокова хронологічно зачіпають саме цей період.

Нарешті, третій період тривав з червня 1947 по 31 грудня 1951 року. Упродовж цього часу «самвидавна» діяльність не регламентувалася і не підлягла цензурі «зверху» [41, с.162].

Здійснена П. Базановим періодизація є на сьогодні чи не єдиною спробою співставити «хвилі» публікаторської активності переміщених осіб із діяльністю офіційних регуляторів повоєнного життя у таборах ДіПі: чиновників ЮНРРА та місцевої влади. Поза тим запропонована дослідником схема є умовною та потребує змістовної корекції принаймні у декількох аспектах.

По-перше, видавнича діяльність переміщених осіб не зосереджувалась виключно в локації таборів ДіПі, адже чимала кількість біженців з певних причин проживала та діяла у т.зв. приватному секторі. Зокрема це особливо стосувалося американської та французької зони окупації Німеччини [119, р. 47].

По-друге, регламентація видавничої діяльності залежала не стільки від формально існуючих інструкцій та приписів, скільки від суб'єктивних рішень конкретного кола офіційних осіб середньої та низової ланки. Згадаємо, хоча б відому історію про намагання українських ДіПі у таборі в американській зоні окупації відкрити видавництво та журнал за допомогою «цигаркового хабаря» [33, с. 309]. Зрештою, у повоєнний час усе ще лишався дієвим принцип, який здається нам характерним для більшості національних проектів «довгих 1940-х», коли «умови функціонування періодики визначалися статусом видавця» [65, с. 18].

По-третє, важливу роль в публікаторській діяльності ДіПі відігравали партнерські та патронажні організації, що, як правило, функціонували за національними програмами, підтримуючи єврейські, російські, польські, українські тощо видавничі проекти [ш, р. 45-46].

Усі названі нами особливості суттєво впливали на характер функціонування видань переміщених осіб упродовж 1945-1948 рр. та в якихось випадках нівелювали, а в інших — навпаки загострювали регуляторну схему офіційного міжнародного патронажу видавничої діяльності ДіПі. Попре все зауважимо, що критерії, на яких побудована періодизаційна схема П. Базанова, є найбільш прийнятними для атрибуції та типологізації масових, періодичних видань переміщених осіб.

Окрім дослідження П. Базанова вартою окремої уваги є періодизаційна схема р. Ільницького. Він зосереджує свою увагу на історії економічного розвитку таборової преси (за його словами, не тільки української, але й загалом преси ДіПі), визначаючи два періоди: із весни 1945 — до квітня 1947 рр. (час «ізоляції преси від німецької економіки та від американської окупаційної адміністрації»); та від травня 1947 по середини 1953 рр. (припинення діяльності ІРО в Німеччині) [50, с.66-67]. При цьому для першого періоду, який природно цікавить нас більше, Р. Ільницький виокремлює низку особливих рис, що також видаються нам вкрай важливими для осмислення загального розвитку пресової діяльності переміщених осіб:

«В той час ДіПі-преса була вилучена з німецької економіки, а одночасно не мала ніяких зв'язків ані з американською військовою владою, ані з УНРРА. Німці відмовлялися від будь-яких економічних зв'язків з пресою (хоч вимагали податків), покликаючися на те, що чужинці підпадають під юрисдикцію окупаційних держав і перебувають, на їх думку, в кращому економічному становищі, ніж німецьке населення. Зі свого боку окупаційна влада не бачила спершу більшого сенсу в існуванні і розвитку ДіПі-преси і тому ставилася до неї байдуже. Результат був такий, що ДіПі-преса не могла забезпечити навіть найконечніших своїх потреб. Німецька централізована економіка на чолі з «Віртшафтсамтом» була закрита перед кожним, хто не мав т.зв. «бецугшайнів», тобто дозволу на закуп того чи іншого товару. І тому видавцям газет було важко набути навіть такі речі, як циклостиль, восківка, машиновий папір, не згадуючи вже про друкарські машинки, шрифти і т. д.» [50, с.68].

«Стінівки» як засіб візуальної комунікації у повсякденній культурі ДіПі

Формат інформаційних стендів використовувався в ДіПі-таборах як одне з постійно діючих джерел комунікації. Табірні «брехалівки» швидко стали місцем зустрічей і суперечок та перетворилися на своєрідний публічний простір тісної світу «переміщених осіб».

Цілком окреме місце у структурі табірнього сам-видаву посідають рукописні, не тиражні видання, що в межах існуючої упродовж 1945-1948 рр. системи інформаційної комунікації відносяться до типу візуальної публіцистики. Класифікаційні та типологічні особливості публіцистики як виду літератури та преси, як історичного джерела, неодноразово розглянуті нами у межах інших наукових проєктів [88; 89, 92]. В даному разі наголосимо на особливій важливості коректного визначення місця цього типу видань у загальній структурі типово-видової класифікації історичних джерел. На наш погляд, нез'ясованість цього суто інструментального аспекту неодноразово позначалося на типології періодичних видань. У межах цієї неврегульованості рукописний самвидав «прослизає» скрізь звичну типологічну та класифікаційну сітку періодичних видань «планети ДіПі». Передусім це стосується видань плакатного типу, стінних альманахів (т.зв. стінівок) та пресових дайджестів. З огляду на те, що саме цей тип видань є носієм візуальної публіцистики, яка аналізується, коротко окреслимо загальні особливості побутування цього комунікаційного засобу і системі ДіПі-таборів.

Питання вільного виготовлення та поширення стінної преси не є очевидним в обставинах повоєнного табірнього побуту переміщених осіб. Зважаючи на досвід життя в СРСР і В. Елліса, і В. Одінокова, можемо припустити, що культура стінної преси були їм знайома, так само як і поширені в радянському суспільстві механізми субординації, узгодження та ретрансляції інформації. Покли-

чемося, в даному разі, на позицію О. Палюх, яка вважає, що з часів жовтневої революції 1917 року в УРСР «матеріали стіннівок підлягали обов'язковій цензурі» [72, с.168], а відтак були частиною регульованого агітаційно-пропагандистського цілого.

В реаліях не надто узгодженого життя ДіПі-таборів 1945-1946 рр. цей сегмент пресової діяльності в якихось випадках відносився до підцензурної категорії та підлягав суворій регламентації з боку військової або табірної адміністрації. Натомість в інших — взагалі не регулювався, або брався під контроль постфактум, коли стіннівка вже існувала та мала власну аудиторію.

Наприклад, В. Чапленко, редактор тижневика «Наше життя» в Авгсбурзі (табір Сомме-Казерне), згадує:

«Гурт письменників, що випадково опинився в таборі, почав вживати заходів, щоб видавати газету чи журнал. Але виявилось, що на видання потрібний дозвіл. Тільки ж ніхто не знав, до кого по цей дозвіл звертатися. Після наради представники групи вдалися до чергового американського старшини, але він заборонив видавати навіть стінну газету <...> Кілька днів пізніше дозвіл дала п. П. Карпентер (відповідальна особа в місцевій організації УНПРА)» [50, с.63].

В якості прикладу існування різних сценаріїв узгодження та легалізації пресової діяльності процитуємо спогади-дослідження Р. Ільницько-

го, який у другій половині 1940-х років виступав і редактором, і організатором видавничої справи у ДіПі-таборах:

«Інакше юридично оформлялися ті видання, які з'являлися на світ поза таборами. Вони були у великій меншості. Це був «Час» у Фюрті і ще кілька газет у Мюнхені. Вони одержали дозвіл Military Government і з УНРРА не мали нічого спільного. Процедура в таких випадках була спрощена. Я, наприклад, як видавець «Часу», почав газету, не питаючися дозволу ні в кого, і тільки після двох тижнів звернувся до військового уряду, прохаючи згоди на моє видання, і одержав її без жадних формальностей. Все, що я мав зробити, — це вислати 2 примірники кожного числа для офіцера, що завідував справами ДіПі. З того часу на останній сторінці газети появилось стандартне «Permitted by Military Government in FQrth» [50, с.64].

Перший випуск альманаху «ДіПініада» містить позначку UNRRA / Team 553 / Pasing-Munich [іл.16], яка засвідчує його легітимність у таборовому інформаційному середовищі Пазінгу. Відтак, «ДіПініада» поширювалася у вигляді настінного альманаху (для чого і потрібні були «кнопки та рамки», що згадуються на кожній обкладинці випуску) [іл. 15, 17], відрізняючись своєю сатиричною спрямованістю та професійною якістю виконання.

Використовуючи аналогії попереднього довоєнного періоду існування стінних альманахів та

дайджестів в СРСР, можемо припустити важливість певних типових комунікаційних особливостей, що ймовірно мали виявити себе у контексті набутого довоєнного радянського життєвого досвіду В. Елліса та В. Одінокова.

Сучасні дослідники стінної преси наголошують на особливій ролі цього типу комунікації у міжвоєнний період, коли засоби агітаційно-пропагандистської роботи розглядалися як невідомна частина радянського інформаційного середовища [80, с.9; 60, с. 8-9]. Стінка відігравала роль публіцистичного рупора, якій поєднував в одне ціле текстові, аудіальні та зображувальні засоби виразності журналістики. У повсякденні таборового життя ця роль підсилювалась обставинами економічної та інформаційної скрути. Наприклад, М. Климчак описує текстову «трансляцію» радіопередач із Мюнхена за допомогою стіннівок у ДіПі-таборах як «початок еміграційної преси»:

«... Писані від руки або на друкарській машинці аркуші виконували роль настінних газет, згодом з'явилися бюлетені. Заснували ці перші видання у 1945 р. вихідці з Харківщини, що перебували у таборі у Ваймарі. 22 квітня 1945 р. мешканці табору читали «Короткі вісті». З 12 травня по 14 червня 1945 р. українською мовою тут виходили «Короткі радіові звіти» та окремі листки «Інформація», друківані на друкарській машинці» [51, с. 310].

Сатиричний пафос «ДіПінаіади» також можна вважати типовою ознакою водночас і формату

стінної преси, і жанру візуальної публіцистики, який мав надзвичайно яскраві та очевидні точки перетину із мистецтвом плакату та сатиричної журнальної графіки. Такі комбінації, що зазвичай не властиві ординарним формам пресової діяльності, є цілком зрозумілими для повоєного часу, коли чимало проектів, перефразовуючи С. Козака, «ззовні мали вигляд газети (формат А3), а змістом, формою подачі матеріалів нагадували журнал» [52, с. 152].

Різноманітність у форматах видання, відсутність єдиного стилю представлення текстів та графіки також віддзеркалюють публіцистичність «швидкої» преси, яка мусила за рахунок зменшення якості та глибини подачі матеріалу набувати актуальних, закликів-агітаційних форм. У сенсі зазначених особливостей проект «ДіПініади» можна вважати спадкоємним по відношенню до традицій стінної преси 1920-х років як національного (таборова преса усусів, штабні стіннівки армії УНР), так і радянського зразків (стіннівки «УКРОСТА»).

Наприклад, гумористичний «стінний щоденник» «ВСІМ», що взимку 1921 року виходив під опікою Штабу Армії УНР, мав чимало рис, які ми спостерігаємо у видавничій та графічній культурі «ДіПініади»:

«<...> На одній зі стін старшинського бараку прибитий плакат «Всім» під ним аркуш паперу (текстури) з цвяшками; праворуч пояснення до журналу, писане в гумористичній формі, де за-

значений лозунг — *сміємось не плачемо; тут же скринька «Редакція Всім», в яку на протязі дня всі бажуючі кидають свій матеріал (карикатури, задачі, вірші, анекдоти)». Ввечері, зібраний за день матеріал, переглядає редакційна колегія культурно-освітнього гуртка, а наступного ранку «ці матеріали вивішуються на вітрині (плакати). <...> У часописі «більшість місця займають сатиричні малюнки, тексту тут мало — є більше що оглядати, ніж читати» [64, с. 83-84].*

Таким чином, сатиричний альманах «ДіПініада» має низку особливостей, які пов'язані із специфікою його формування як видавничого проекту, умовами у яких перебували його автори та характером поширення публічної інформації у системі таборів ДіПі упродовж 1946-1947 рр.

Проаналізованої нами матеріали із архіву В. Елліса дозволяють констатувати, що на початку 1946 р. автори проекту намагалися налагодити випуск друкованого ротаторним способом сатиричного альманаху, який мав виходити під видавничою ліцензією табору Пазінг-Мюнхен із усіма належними для цього даними.

Хоча проект розроблявся як повністю рукописний (плакатна форма подачі графічного матеріалу із шрифтовими композиціями), автори, поза всяким сумнівом, прагнули поширювати його як масове, тиражоване видання.

«ДіПініада» замислювалась як візуальна публіцистика. Питання повнокольорової репрезентації мало для авторів очевидно важливе значення.

Іл. 16. В. Елліс, В. Одіноков. Ротаторні копії першого випуску «ДіПініади». 1946 (березень?), Мюнхен-Пазінг

Зокрема, це стає зрозумілим, якщо порівняти однакові сюжети із ротаторної чорно-білої копії тиражованого випуску №1 (зима-весна 1946 року) та повнокольорові самвидавні аркуші, які були зроблені навесні-влітку 1946 року як репліки старих сюжетів. Для не кольорового друку В. Одіноков не використовує характерні для монохромної графіки техніки та прийоми, продовжуючи працювати у річищі звичної графічної парадигми.

Окрім цього, ймовірною причиною трансформації проекту із масового тиражованого видання до журналу плакатів були і скрутні обставини побуту переміщених осіб та очевидна складність налагодження повноцінного видавничого проце-

су. (Як тут не згадати відомий вислів Наполеона щодо не важливості інших причин «мовчання» гармат, якщо відсутні набої!) Приміром У. Самчук, що, як відомо активно займався видавничою та журналістською діяльністю упродовж усього часу перебування у таборах ДіПі, констатує (запис від 1 грудня 1945 р. , табір ДіПі Оффенбах):

« ...Над таким варто подумати і варто попрацювати, тільки боюсь, що в умовах ДіПі не хватить для цього віддиху. Ні стола, ні стільця, ні паперу, ні словника, ні довідника, ні бібліотеки, ні архіву, ні редактора, ні видавця, ані навіть коректора. Повне, кругле, абсолютне Ні» [33, с. 18].

Подібна матеріально-організаційна дилема фіксується в історії багатьох яскравих проєктів культури ДіПі. Неможливість зреалізувати власні задуми у належній формі або якості часто переорієнтовувало творчу енергію діпійців у інше рiчище. Наприклад, в таборі Шляйсгайм існував т.зв. «Усний альманах» — своєрідна форма читання лекцій і доповідей табірної інтелігенції. [57, с. 24].

Нарешті, вагомою причиною для вибору формату та характеру поширення видання була специфіка регламентації видавничої діяльності ДіПі з боку ЮНРРА. Нагадаємо, період 1946-1947 рр. багатьма дослідниками цієї проблеми характеризується як вкрай важкий для налагодження офіційних каналів видавничої комунікації та достатньо проблемний для самвидавної культури [54, с. 260-261; 62, с. 148-153; 91].

Характерна історія пов'язана із тижневиком «Посев» (табір Менхегоф біля Касселя), перші випуски якого були з причини відсутності чистого паперу віддруковані на зворотах німецьких канцелярських бланків [68, с. 116]. Цей візуальний штрих видання, разом із антирадянською спрямованістю змісту випусків, категорично не сподобався радянським військовим представникам і восени 1946 року на їхню вимогу ЮНРРА припинила дію ліцензії газети [32, с. 2].

Таким чином, станом на весну 1946 року «ДіПініада» існує у форматі настінного альманаху. При цьому автори зберегли початковий задум щодо системи подачі матеріалу, орієнтуючись на плакатну графічну мову (обкладинка + три аркуші) та яскраве публіцистичне втілення (як текстове, так і візуальне).

Із сорока одного аркуша «ДіПініади», який зберігся в архіві В. Елліса нам вдалося відновити частину календарної сітки виходу альманаху, встановити загальну послідовність матеріалів та виокремити два повних випуски (обкладинка + 3 аркуші), один випуск без обкладинки (3 аркуші) і п'ятнадцять окремих фрагментів, що містять два або один аркуш.

Із великою долею ймовірності можемо стверджувати, що більшість випусків альманаху бути тематичними. Так, четвертий випуск (весна 1946 року) стосувався важливого для повсякденного життя ДіПі питання конфлікту ідентичностей. Усі три плаката присвячено різним формам деструкції звичного «дотаборового» характеру світо-

сприйняття та пристосуванню до малознайомого та мінливого світу повоєнної Німеччини [25, с.28-34; іл. 20]. Натомість випуск, що датовано нами осінньою декадою 1946 року (жовтень-листопад ?) зосереджується на темі нескінчених табірних перевірок, комісій та анкетувань [25, с.50-56].

Окремо зазначимо з приводу різниці у форматі видання альманаху, яку також можна вважати видовою ознакою стінних газет. Як зазначає О. Палюх:

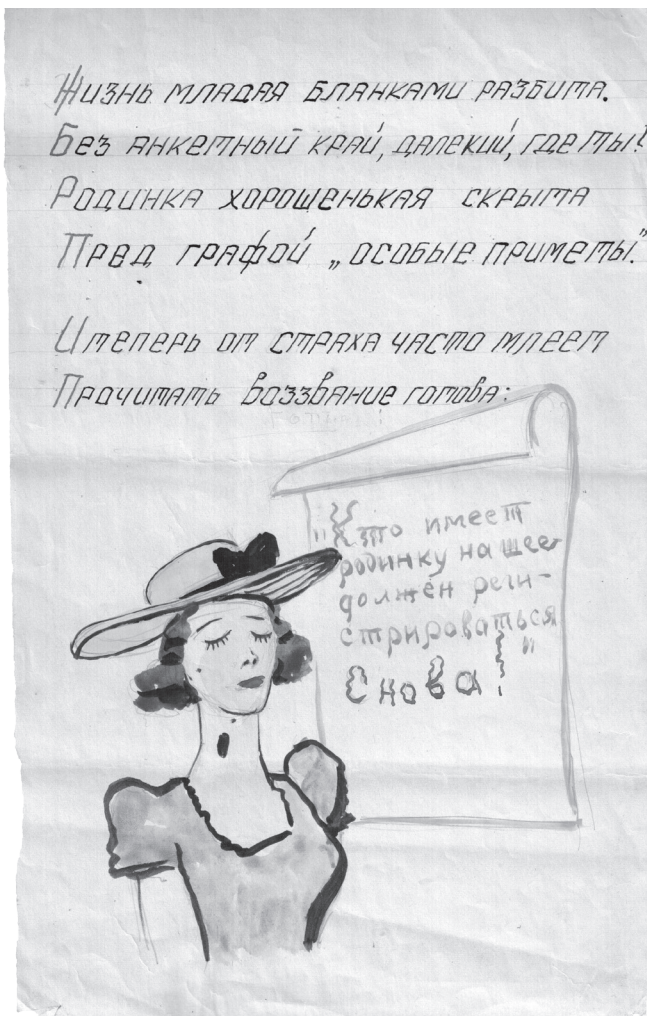
«Цьому типу видань був притаманний і різнобій форматів, що пояснювався передусім нестачею паперу й суто технічними труднощами друку <...> Окремі газети відзначалися надто малими розмірами, інші нагадували плакати. Навіть в межах одного видання його номери суттєво різнилися: формат харківської стіннівки коливався від 71x43 до 52,5x35,5 см, городянської — від 60x42.5 до 43.5x37.5 см, київської — від 60x39 до 53x34 см» [72, с. 176].

Оскільки в особі В. Одінокова ми має справу із професійним художником, варто підкреслити особливості побудови візуального нарративу «ДіПініади» із формально-стилістичної та композиційної точок зору. Аркуші-плакати пов'язані між собою принципами композиційної цільності, що дозволяє розглядати візуальну публіцистику джерела як єдине художнє висловлювання. Ця риса в значній мірі полегшує атрибуцію матеріалів та допомагає визначити послідовність аркушів, їхню взаємо-

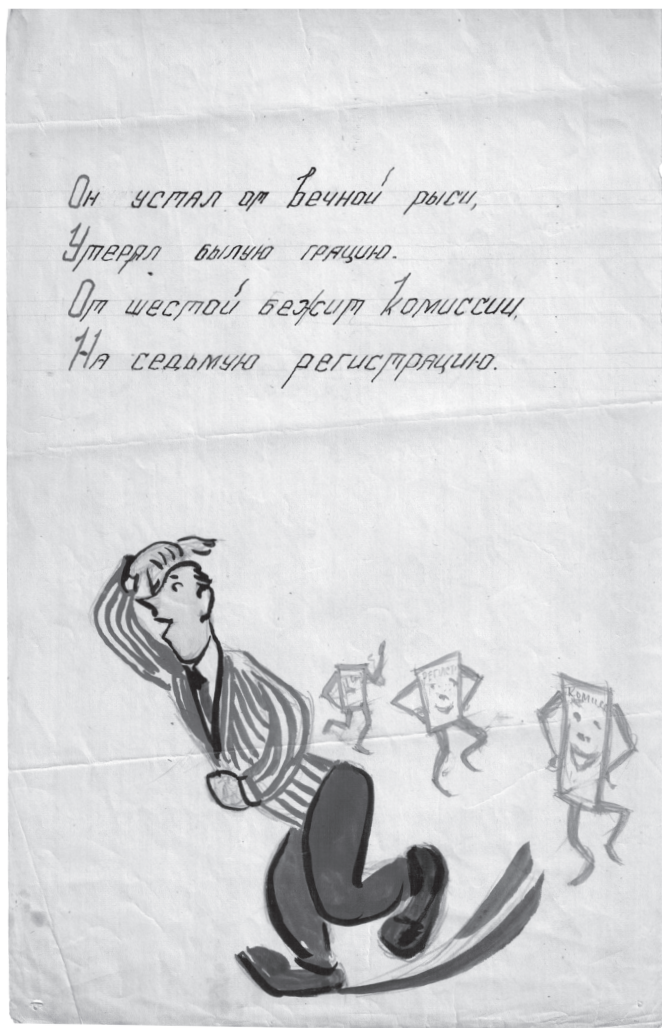
Іл. 17. Елліс В., Одіноков В. Обкладинка «ДіПініади». Графічне рішення обкладинки для випусків 1-4. Випуск 4. 1946 (квітень?). Мюнхен-Пазінг.

Іл. 18. Елліс В., Одіоков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Чергові комісії». Ймовірно йдеться про період роботи ПСИРО (осінь?). 1946. Мюнхен-Пазінг.

Іл. 19. Елліс В., Одіоков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Особливі прикмети». Ймовірно йдеться про період роботи ПСИРО (осінь?). 1946. Мюнхен-Пазінг.

пов'язаність та відновити тематичний репертуар у тих випадках, коли випуски альманаху представлені фрагментовано.

Усі випуски виконані у графічних техніках, які традиційно використовувалися у 1930-х — 1940-х рр. для роботи в плакаті, журнальній карикатурі та книжковій графіці. В окремих випадках В. Одінок застосовує техніки та прийоми станкової графіки, хоча в цілому риси станковізму не властиві зазначеному проекту. Станкова графіка є особливим типом художнього узагальнення, яке насамперед виражається через авторський, суб'єктивний мистецький жест. Натомість карикатура та сатиричний плакат є контекстуальними творами, що попре яскраві авторські риси, неодмінно повинні містити простір типологічного уявлення, що репрезентує моделі масової поведінки у типових обставинах. В іншому разі сміховий потенціал твору є нищівно малим, а відтак іронія, а там більше сатира — втрачають свої сутнісні риси.

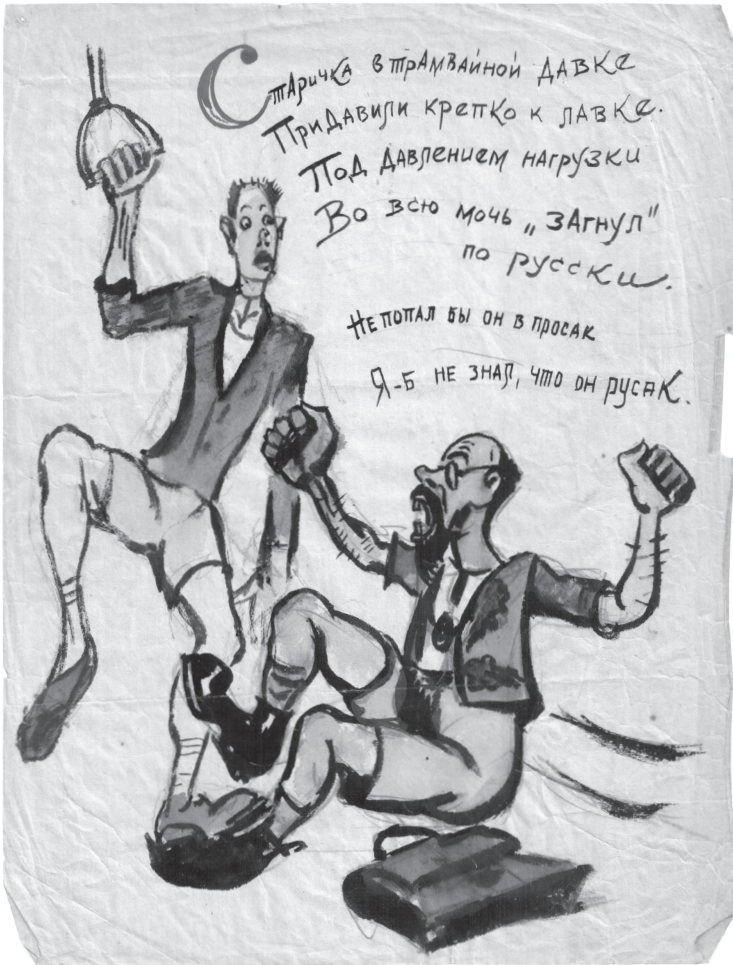
Дана властивість бачиться нам однією з найбільш цінних рис візуальної публіцистики як історичного джерела. Іронізуючи над найбільш типовими моделями повсякденної поведінки діпійців, автори проекту по суті «переповідають» історичний наратив двома паралельно існуючими «мовами»: 1) власне художньою, що містить авторську інтерпретацію ситуації (жести, міміка, пластика, фактурні та колористичні узагальнення тощо); 2) контекстуальною, що пояснює характер сюжету, його драматургію та мотиви поведінки персонажів. Другий компонент «насичує» простір твору

історично достовірними рисами, які необхідні автору, для вираження «сміхового» потенціалу ситуації.

Наприклад, розтягнуті на колінах штани діпійців у контрасті із новенькою уніформою чиновника ЮНРРА, що «з кипюю анкет» іде вирішувати долю переміщених осіб, повинні знаходити відклик у цільовій аудиторії «ДіПініади», що у рисах карикатурних персонажів має розпізнати власні побутові обставини [25, с.70].

Плакатність проекту «ДіПініада» пов'язана не тільки із формальними причинами видавничих труднощів або з особливостями комунікативного середовища ДіПі-таборів. Вагоме значення для поширення візуальної публіцистики мала мистецька атмосфера спільноти переміщених осіб, яка, за влучним спостереженням І. Бурлакової «спонукала до активного експерименту», у контексті якого «уся ситуація вимушеної ізоляції <...> як в часовому, так і в просторовому значенні <...> сприймалися виключено через категорію теперішнього, загострювали екзистенційне відчуття абсурду та його ірраціональне переживання» [46, с. 53]. Мемуари діпійців містять чимало характерних сюжетів, що пропонують осмислювати це поєднання побутових та життєвих негараздів із потягом до художнього творення та бажанням висловитися у візуальній, літературній чи громадсько-політичній формі. Приміром, художник І. Кейван згадував:

«У таборах, в колишніх військових казармах, у приміщеннях, переповнених людьми, як у бочці

Лл. 20. Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПінади».
«Випадок у трамваї». 1946. Мюнхен-Пазінг

з оселедцями, де кімнати були перегороджені коцями і веретами, а часто і на горищах, конюшнях і в підвалах, не маючи потрібних матеріалів, наші голодні і холодні митці працювали творчо» [70, с. 114].

Замкненість таборового життя, його самодостатність в економічному та соціальному сенсах детермінували художню автаркію, яка природним чином впливала із фактів побуту, повсякденних інтересів та кола нагальних життєвих проблем діпійців. На наш погляд, в аналізі візуальних джерел є помилкою недооцінювати характер цього соціокультурного впливу на художнє узагальнення, репрезентоване авторським баченням митця.

Поступова трансформація статусу діпійців змінювала соціальний контекст таборового життя. Переміщені особи, що пройшли процедури «скріннінгу» та витримали перевірки ІРО інакше сприймали місцеве німецьке середовище. У багатьох випадках готовність до еміграції розпочиналася із внутрішнього сприйняття себе та своєї творчості як частини іншого культурного контексту та готовності до інтеграції у нове середовище.

Наголосимо на тому, що цей процес не був лінеарним, його конкретні вияви засвідчують ірраціональність та складність цього пошуку власного місця у мінливому та переважно не надто дружньому середовищі повоєнної Німеччини. Наприклад, художники та графіки, яких за різними підрахунками серед українських переміщених осіб було від 80 до кількох сотень [70, с. 114; 27; 51]

практично увесь період другої половини 1940-х років перебували у стані своєрідної соціальної саморефлексії, то розриваючи ізоляцію таборового життєвого ритму, та навпаки замикаючись від зовнішнього світу за парканом або колючим дротом. Ймовірно ця обставина спонукає і мемуаристів, і дослідників до таких різних оцінок. Для прикладу, порівняємо два фрагменти:

«Більшість наших митців, за абстрагованих справами української культури в таборах, жили в ізоляції, не цікавлячись ні справами німецькими, ні справами інших країн» [70, с. 115].

«Мистці намагалися вийти поза межі табору, і найпомітнішими у 1945–46 рр. стали мистецькі виставки у Мюнхені, Карльсфельді, Брегенці, Баден-Бадені, Зальцбургу. Зокрема у зальцбурзькій узяли участь 28 професійних художників, було виставлено 218 експонатів» [51, с. 31].

Матеріали альманаху «ДіПініада» засвідчують вищеназвану тенденції поступового генезису спільноти ДіПі. Загальна зорієнтованість на локальні таборові теми поступово розріджується сюжетами із «великого світу навколо», який постає спочатку не надто лояльним до вимушених переселенців, проте в кінцевому підсумку все одно набуває рис «свого» світу.

Розділ четвертий

Візуальна публіцистика «ДіПінади» як джерело аналізу повсякденної комунікації «переміщених осіб»

Повоєнна «мікроекономіка»: «чорні», «сірі» та «юридичні» форми

Історія повсякденного життя «переміщених осіб» у 1945-1948 рр. має низку яскравих сюжетів, які виходять за рамки звичного уявлення про культуру та історію «планети ДіПі». Серед них актуальною є проблематика товарно-бартерних відносин, що у розрізі аналізу побуту та життєвих щоденних практик є найбільш типовим культурним стереотипом згаданого періоду часу. Навколо ключових товарів повоєнного світу — кави, сигарет та шоколаду — сформувався своєрідний іронічно-побутовий «фольклор», який має і текстову, і візуальну складову.

Як стверджує А. Гросман, що у 1943 році американські дослідники звертали увагу військових на особливості майбутнього соціально-економічного устрою післявоєнної Німеччини, наголошуючи на тому, що система розподілу та нормування

Іл. 21. Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Ідальня» (випуск плакатного типу). 1946. Мюнхен-Пазінг

продуктів є запорукою ефективного контролю над місцевим населенням та величезною масою «переміщених осіб» [116, р. 118]. Характер цього контролю формувалася як військовий інструментарій та містив низку формальних правил та приписів, що ефективно функціонували в американській армії, проте не могли бути беззастережно застосовані для унормування цивільного життя напівголодних, погано влаштованих, дезорієнтованих діпійців, які при цьому опинилися в достатньо ворожому оточенні «ображених» та не менш злидених німців та австрійців. Відтак, ДіПі намагалися задовольнити свої потреби та природні права згідно із власною інтерпретацією «адекватності» [116, р. 135].

Для абсолютної більшості «переміщених осіб» економічне життя у повоєнній окупованій Німеччині тривало у максимально спрощених, майже примітивних формах. Чимало документів особистого походження наочно демонструють цю тенденцію. Наприклад, У. Самчук згадує (запис від 9 лютого 1946 р.):

«На щастя наше харчування не робить для нас проблеми, воно гарантоване добрим дядьком Семом і ми можемо не журитися хлібом насушним, він у нас білий, як сніг і в достатній кількості, а чого нам не хватає, то хіба цибулі і взагалі чогось «свіжого, вітамінного», що ми інколи міняємо у німецьких баверів за каву й цигарки» [33, с. 51].

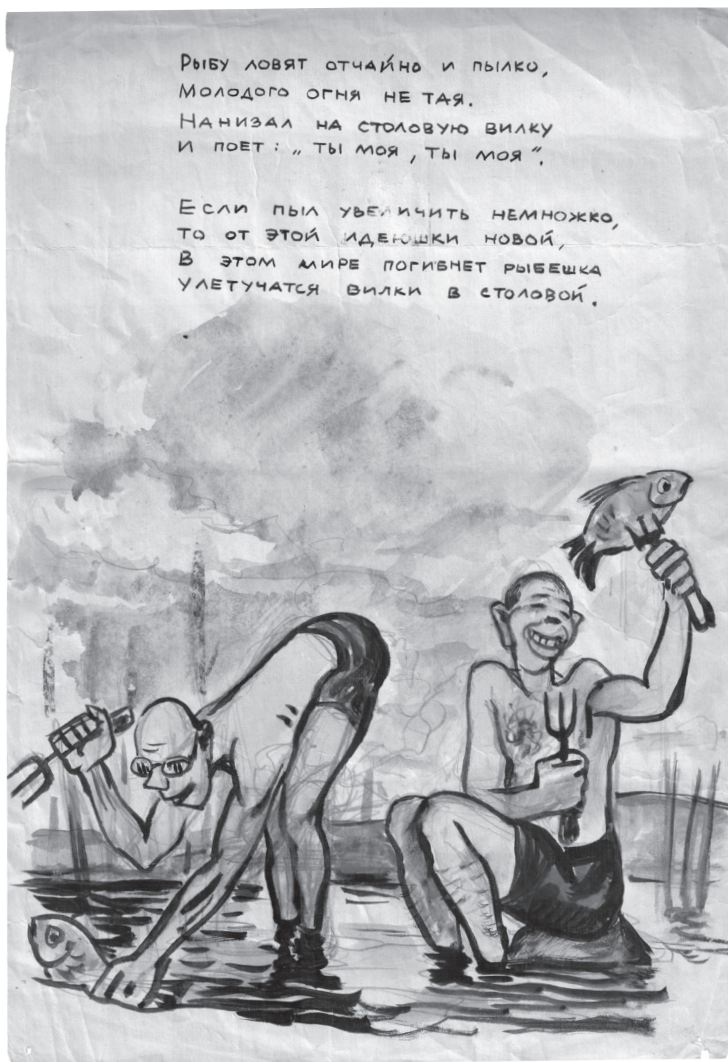
Проаналізовані нами джерела надають цілу низку прикладів безгрошового, бартерного об-

міну, де в якості товару-еквіваленту виступають переважно цигарки, кава та шоколад. Причому предметом бартеру постають як продукти харчування, яких нагально потребують «переміщені особи» (яблука, цибуля, свіжина [33, с. 64]), так і одяг («блуза для Мікі» [13, р. 11]) чи навіть засоби пересування (ровер, на якому батько «почав їздити до баверів, у яких вимінював за чоколаду деякі харчі» [17, с. 127-128]).

Відтак, пристаємо до висновку К. Ліпп, яка стверджує, що для переміщених осіб не існувало логіки розподілу ринку на «чорний» та «законний», оскільки єдиним прикладом ефективно функціонуючої економіки упродовж 1945-1948 рр. лишалася товарно-бартерна. У багатьох випадках саме такі, формально незаконні економічні дії, допомагали вижити. Окрім цього, основними товарами «чорного» обігу були т.зв. американські «предмети розкоші» — кава, шоколад, сигарети, які більшістю «переміщених осіб» розглядалися як вікно можливостей для саморегуляції власних повсякденно-побутових звичок [121, р. 122]. Останні тлумачилися як суто внутрішня, «інтимна» справа, яка не має і не повинна мати узгодження із законами «великого» світу.

Кава, сигарети та шоколад у повсякденній комунікації

Важливим елементом «візуальної публіцистики» альманаху є проблема розподілу товарів та продуктів, що, з нашої точки зору, може вважатися чи

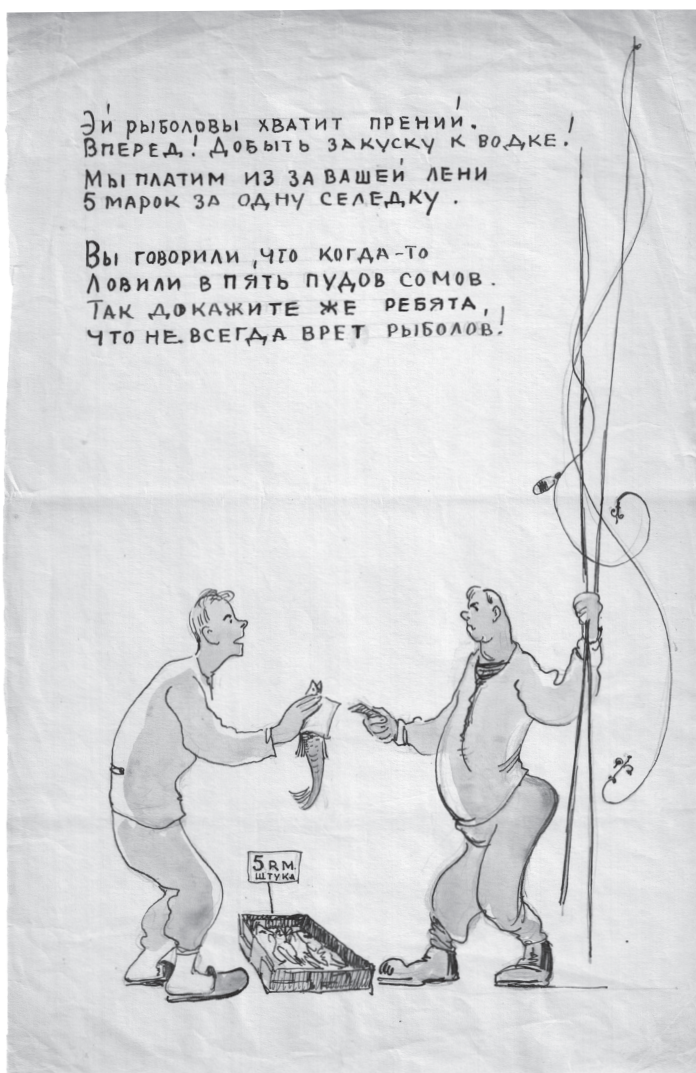
Ил. 22. Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади».
«Рибалка на виделку» (літо). 1946. Мюнхен-Пазінг

не головним фактором ідентичності внутрішнього статусу «переміщеної особи» упродовж 1945-1948 рр.

До середини 1946 року, система товарного постачання таборів ДіПі в цілому була налагоджена. Достатньо швидко визначилися і основні пріоритети та товарні «валюти»: передусім це — кава, цигарки та шоколад.

З суто функціональної точки зору, головними причинами, які обумовили широку практику використання цигарок в якості засобу обміну в «неформальній» економіці, була їхня стандартизованість щодо розміру та ваги, а також очевидна властивість до рівномірного та наочного розподілу [112, р. 366]. Відтак, в окупованій Німеччині «чорний ринок» не міг зникнути в результаті зусиль військової влади, адже попит та пропозиція все одно існували, а «регулярні гроші» не були ліквідними.

Наприклад, рапорт медичної служби ЮНРРА за вересень 1945 року фіксує характерні випадки саморегуляції внутрішнього життя таборів ДіПі, де важливу роль відіграє «рух» продуктових пайків і товарних посилок Червоного Хреста, армії союзників та окупаційної адміністрації. Оскільки переміщені особи отримували різні типи забезпечення в залежності від статі, віку, стану здоров'я та національності, товари швидко починали своє особливе «внутрішнє переміщення» між біженцями. Періодично до цієї системи обміну залучалося і місцеве німецьке населення [7, р. 86-88]. У рапорті зазначається, що практика продажу посилок і пайків на найближчому біля табору «чорному

Лл. 23. Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади».
«Рибалка на продаж» (літо). 1946. Мюнхен-Пазінг

ринку» стає для ДіПі формою постійної діяльності, а самі біженці вважають це своїм природним правом:

«Посилки є нашими, і ми можемо робити з ними те, що нам подобається. — Зауважується у відповіді діпійця. — Вони є новими грошима і з їх допомогою ми можемо купити одяг, їжу і молоко для нас і наших дітей» [7, р. 87].

Особливу роль в цьому «кругообігу продуктів» виконували цигарки та кава. Фрагмент спогадів Іди Маскал, румунки, яка у вісімнадцять років стала (за її словами) «бізнес-леді» та «правою рукою» торговця з табору ДіПі, наочно демонструє механізми такого обміну. Маскал обмінювала на «чорному ринку» сигарети зі своєї «зарплатної» пайки і «скарби з табірної кухні», де вона працювала: маргарин, арахісове масло, висушені і консервовані продукти, вівсянку, горох, сардини і тунця, які німці дуже цінували, а ДіПі — гребували. Всі ці товари вона відвозила або у довколишні села, або на чорний ринок Мехельштрассе в Мюнхені, для «серйозної торгівлі». Американська дослідниця А. Гроссманн, переповідаючи спогади Іди Маскал, підкреслює «особливе почуття глибокого задоволення», що відчувала біженка під час своїх щотижневих подорожей до найближчого від табору ДіПі німецького містечка. Там Маскал обмінювала свої «валюти» на німецьку випічку або продукти місцевого бакалійника, отримуючи за саямі чи справжній швейцарський сир його «свіжу» продукцію [16, р. 141].

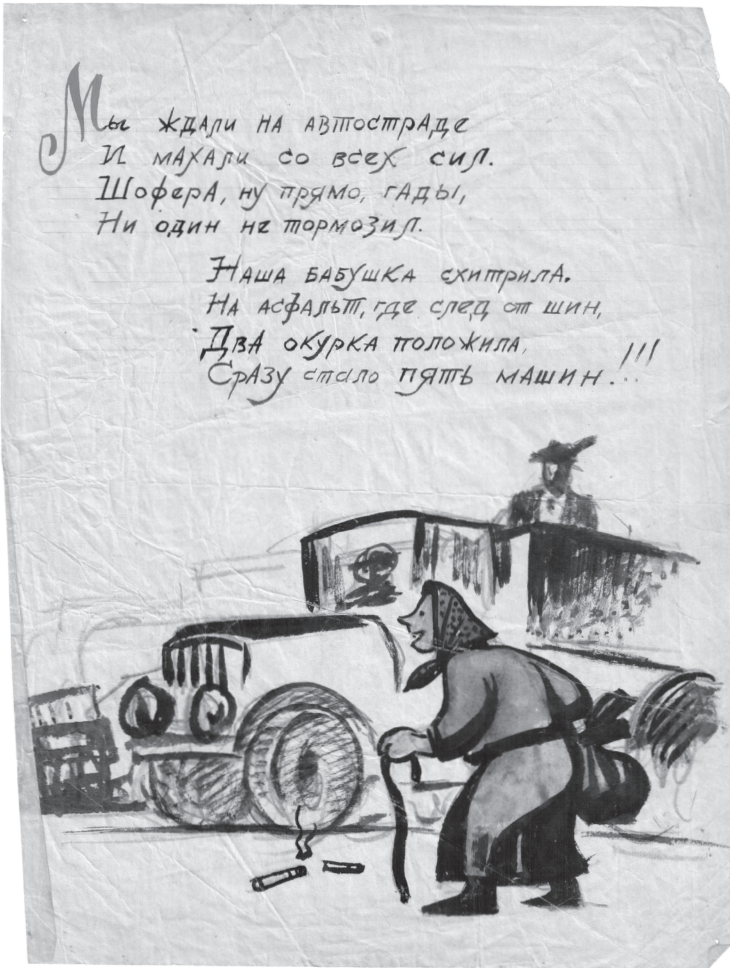
Не випадковим видається нам і гендерний аспект продуктового обміну. Приміром Д. Хьюм називає когарту подібних до Іди Маскал біженок «примадоннами світу ДіПі», зауважуючи, що вони дійсно заслуговували на свій статус. Як зазначає А. Гроссманн, похмурих і ображених німцям Ді-Пі-табори уявлялися чимось на зразок раю «цукру і спаму, маргарину і варення, а також цигарок та вітамінізованих шоколадних батончиків». Звісно, першочергово «привілейований доступ до сигарет та продовольчих запасів окупантів» мали працівники кухні та їдальні, серед яких більша частина були жінки [117, р. 300].

На початковому етапі формування системи ДіПі адміністрація намагалася регулювати обмін пайками і товарами, найчастіше використовуючи методи тиску. Наприклад, зменшуючи або збільшуючи кількість цигарок в пайку для працюючих і непрацюючих біженців або намагаючись вилучати цигарки з посилок для неповнолітніх. Як зазначається в документах осені 1945 року такі дії призводили в окремих таборах ДіПі навіть до «бунту зі стріляниною і погрозами» [7, р. 88].

Станом на кінець 1940-х років в Німеччині діяла заборона на приватне ввезення цигарок у кількості, більшій за очевидні особисті потреби, що, на думку Хорста Мендерхаузена, одного з перших американських дослідників проблеми «чорного ринку», суттєво скоротило частку імпортних товарів у загальному розподілу «тіньових» продуктів [123, р. 652]

З іншого боку, наявність в системі ДіПі свого власного механізму «чорного» розподілу прино-

Лл. 24. Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади».
«Кмітлива бабуся». Репліка аркуша першого випуску альманаху
(травень?). 1946. Мюнхен-Пазіне

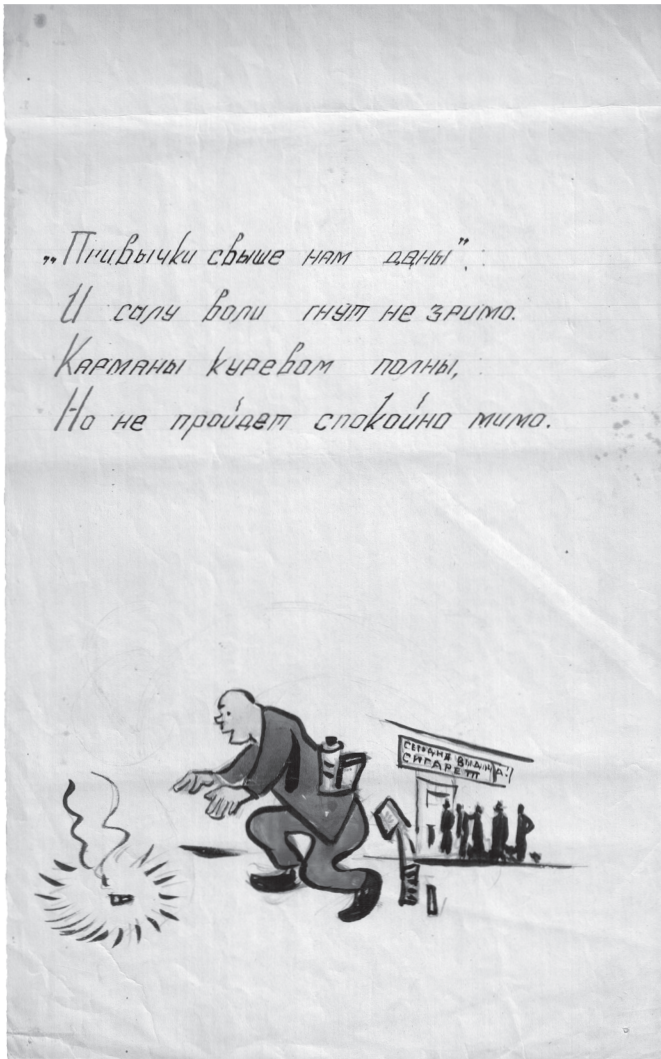
сило і очевидні адміністративні вигоди. Наприклад, за свідченнями мемуаристів, євреї в таборах ДіПі часто неправильно інтерпретували надані їм продукти — «несмачні і незнайомі» — як ознаку неповаги і відсутності співчуття до того, що їм довелося пережити. Однак німці з великим задоволенням «купували» у них американські сухі і консервовані продукти (суху вівсянку і горох), тим самим «підказуючи» коректніші рішення логістики їхнього розподілу [16, р. 134].

Важливість цигарок як товару та валюти підкреслюється у візуальній публіцистиці «ДіПініади» (1946 р.). Так, своєрідним натяком на кмітливість слов'янських ДіПі є аркуш з весняного випуску журналу (1946 р.), який іронізує з приводу цінності цигаркових недопалків:

«Мы ждали на автостраде и махали со всех сил / Шофера, ну прямо, гады! Ни один не тормозил! / Наша бабушка схитрила. На асфальт, где след от шин / Два окурка положила. Сразу стало пять машин!!!» [25, с. 34; іл. 24].

Зауважимо, що цей випуск альманаху загалом присвячено темі національно-етнічної ідентифікації у незнайомому середовищі, що підкреслюється саме візуальними маркерами (одяг, мова, поведінка) [25, с. 28-35].

Осінній випуск журналу (1946 р. ймовірно листопад) далі розвиває тему «цигаркової комунікації», іронізуючи над звичкою діпійця збирати недопалки навіть за умов наявності цигарок:

Іл. 25. Елліс В., Одіноков В. «Полювання на недопалки». Аркуш осіннього випуску «ДіПінади». 1946 (осінь?). Мюнхен-Пазінг

«Привычки свыше нам даны / И силу воли гнут незримо / Карманы куревом полны / Но не пройдет спокойно мимо» [25 с. 54; іл. 25].

В даному випадку авторів цікавить сатиричний зміст самої події, для розгортання якої не застосовані маркери ідентифікації. На наш погляд, не в останню чергу це пов'язано із специфікою кампанії т.зв. скріннінгу (нагадаємо: «просіювання»; виявлення «ворожих» ДіПі), яка тривала на той час в американській зоні окупації Німеччини, що побіжно підтверджується змістом інших аркушів випуску. За умов загрози репатріації або втрати статусу «біженця об'єднаних націй» зайве нагадування «радянського» походження не містило актуального підтексту.

Як засвідчують проаналізовані нами джерела, в структурі товарно-бартерного обігу кава та шоколад мали інакшу спрямованість, ніж сигарети, оскільки згадані продукти не мали таких яскраво виражених рис стандартизованості та роздільності. Утім, споживацька сила кави та шоколаду сповна виявляла себе в природі смакових пріоритетів місцевого німецького та австрійського населення. Приміром, автори «ДіПінади» кепкують з приводу «кави, яку ніхто не п'є» і яка годиться хіба що для «гадання на кавовій гущі» [25, с. 94]. Проте, мемуарні свідчення діпійців з таборів у Німеччині чи Австрії засвідчують стабільний та порівняно високий попит і на каву, і на шоколад на місцевих «чорних ринках». В окремих випадках очевидні вигоди такого попиту обумовлюва-

ли відверто кримінальні дії. Приміром, Я. Галан у публіцистичному памфлеті «Острів чудес» (1946 р.), посилаючись на слова мюнхенського поліцейського, переповідає історію про крадіжку діпійцями з Пазінгу (мається на увазі або табір у якому виходила «ДіПініада») впродовж однієї ночі десяти тон «юнрровського» шоколаду [20]. Вкотре відмітимо на маргінесі специфіку джерела та можливість гіперболізації вповні реальної історії.

Зрештою, ознакою того, що сигарети визнавалися в якості товару-еквіваленту стало використання «цигаркових валют» у розрахунках місцевої влади. Так, у лютому 1947 року німецька поліція в Гамбурзі пропонувала винагороду у 1000 сигарет в обмін на інформацію у справі про вбивство [112, р. 366].

На наш погляд, із оцінкою характеру економічних взаємин в окупаційних зонах Німеччини та Австрії пов'язаний цікавий ефект сприйняття, що проливає світло на специфіку відносин між творцями повоєнного соціально-економічного устрою (окупаційною та місцевою владою), місцевим населенням та «переміщеними особами». Співробітники гуманітарних організацій та американські чиновники ЮНРРА, що працювали безпосередньо із ДіПі, інакше ставилися до торгівлі пайковими товарами на «чорних ринках», ніж військові урядовці, які були задіяні у ланцюгу поставок пакетів допомоги, але не мали постійних точок дотику із біженцями. Більше того, дослідники фіксують конфліктні ситуації між чиновниками ЮНРРА, що добре знали реальне повсякдення діпійців із

Іл. 26. Еліс В., Одіноков В. «Цигаркова комунікація». Аркуш
весняного випуску. 1946 (травень?). Мюнхен-Пазінг

Іл. 27. Елліс В., Одіноков В. «Окей уві сні». Тематичний випуск, присвячений проблемам ідентифікації. 1946 (травень?). Мюнхен-Пазінг

іншими співробітниками ЮНРРА, які безпосередньо із світом «переміщених осіб» не контактували [121, р. 123].

Підтвердженням цього висновку є анекдотична історія пов'язана із мюнхенським концертом відомого диригента та композитора Леонардо Бернстайна (травень 1948 р.), який мав виступати разом із єврейськими ДіПі, що пережили голокост та повоєнні митарства. Напередодні його приїзду музиканти оркестру вчинили організаторам обструкцію, вимагаючи підвищення харчового раціону. Зрештою, офіцер, що опікувався у Мюнхені питаннями культури, був змушений «заплатити» діпійцям 15 пачок цигарок (за його словами — «стабільну валюту»), акцентуючи на тому, що сам по собі випадок є прикрим «провалом», проте біженці усе ж «зможуть обміняти сигарети на їжу» [103, р. 153-154].

Таким чином, форми побутового економічного життя «переміщених осіб» були в переважній більшості зорієнтовані на практику виживання, а не накопичення чи формування прибутку. Особливості цієї «простецької» спекулятивної економіки зафіксовані у багатьох мемуарних та щоденникових свідченнях. Так, уривок із записів діпійця, розглянутий поза межами побутового контексту, виглядає як облікові чорнетки торговця (запис від 16 грудня 1946 р.):

«ЮНРРА надає кожному мешканцю по бо сигарет, які загалом коштують 30 шилінгів. Я витратив 240 шилінгів, щоб купити 480 сигарет в

іншого біженця, і маю надію, що зможу пізніше продати їх за більш високу ціну» [14, р. 54-55]

Проте насправді йдеться про накопичення коштів для власного весілля, а сам автор щоденника неодноразово звертає увагу на злиденність повсякденного життя «переміщених осіб».

Інша особливість «товарної комунікації» пов'язана із бартером як регулятором розподілу товарів та послуг, де сигаретам, каві та шоколаду належала особлива роль.

Комунікаційна сила практики паління навряд чи викликатиме сумніви. Зокрема, в історичному аспекті це аргументовано довів В. Шивельбуш [101, с.111-153]. Утім, комунікація світу «переміщених осіб» мала складну структуру та функціонувала в умовах форс-мажорних, неординарних побутових обставин. Ще раз наголосимо: орієнтованість на фізичне та психологічне виживання є ключовою рисою повсякденного життя ДіПі.

За таких обставин комунікаційні властивості цигарок як товару, та паління — як способу спілкування, є вкрай важливою складовою повоєнної історії, яка торкається сфери ментального та приватного. Тонкощі цього процесу пов'язані із різними аспектами повсякдення 1945-1948 рр., серед яких і статусні, і економічні, і гендерні.

Наприклад, табірна поезія В. Елліса містить характерну сцену знайомства місцевої німецької жінки із діпійцем (вірш датовано лютим 1946 р.): «<...> Ты сидел за проволокой колючей / Я швырнула пару сигарет» [іл. 28], що натякає на існування

- 2 -

Хулиган души

Свел с тобой совсем ненужный случай,
В череде моих угрюмых лет.
Ты сидел за проволкой колючей
Я швырнула пару сигарет.

Те глаза, что на свиданье звали
Были так задорно хороши.
Мне казалось, что среди развалин
Обрела пристанище души.

Стих пожар, орудья отгремели
Ты в мой дом пришел из лагерей,
Широко тебе открыла двери,
Как надежде, радости моей.

В новой жизни вывритый и сытый,
Мне тебя ничем не всколыхнуть.
Больно мне, что светится открыто,
В существе твоём пустая жуть.

Ты не в дружбе с задушевым словом,
В каждом жесте светится обман,
У тебя нет ничего святого
В ласках, в чувствах, жуткий хулиган.

Уходи. - Спасибо - мне не надо,
Нет, герой мечты моей не ты,
У меня обидная досада
От твоей душевной пустоты.

Февраль 1946 г.

Іл. 28. Сторінка із рукописної самвидавної збірки поезії В. Елліса.
Оформлення В. Одінокова / Елліс В. У Изара [Сборник поэзии]. —
Мюнхен-Пазинг: б.и., 1946

певних стереотипів у взаємодії місцевих та «переміщених» середовищ.

У матеріалах «ДіПініади» (весна 1946 р.) В. Елліс та В. Одіноков висміюють невідале знайомство жінки із діпійцем, що був «ніжним та гарячим» лише «до останньої цигарки» [25, с. 32].

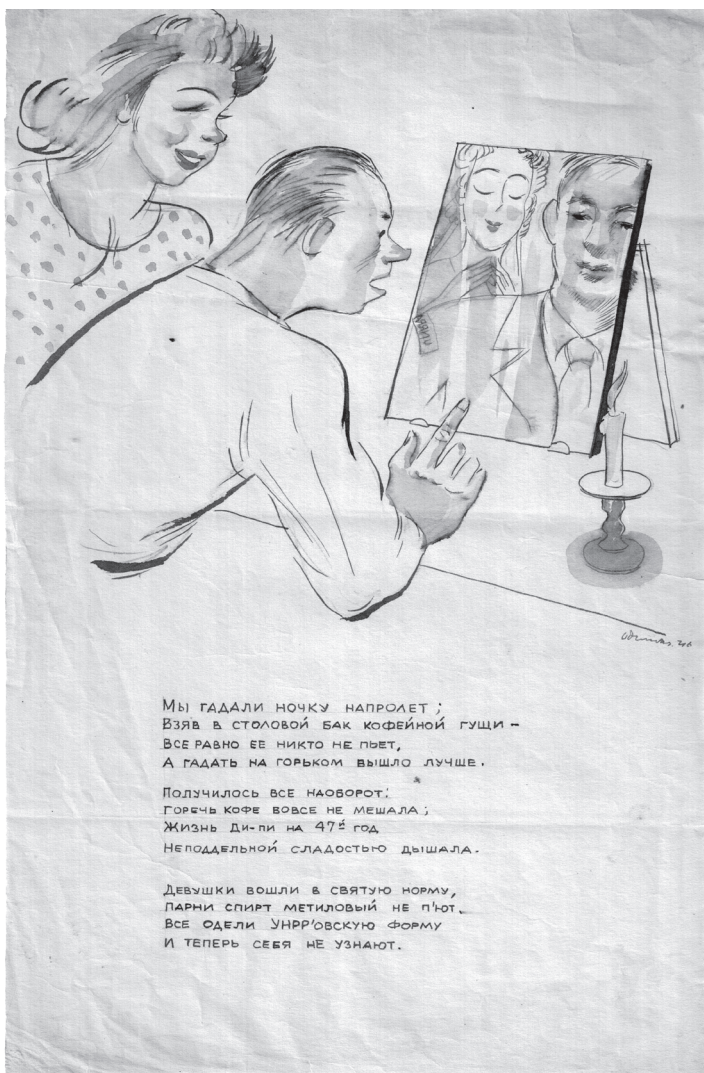
У спогадах А. Закелі, які фіксують образи повсякденного життя австрійського табору Ліхтенштайн, є такий запис (18 вересня 1946 р.):

«Д-р Ест зазвичай відмовляється спілкуватися зі мною, проте коли ми зустрічаємося із директором (табору?) і він пропонує мені сигарети, д-р Ест завжди просить мене взяти дві цигарки і для нього» [14, р. 42].

Як ми можемо переконатися, усі наведені нами приклади об'єднані в одне ціле комунікативною складовою, що, на перший погляд, не містить рис суто економічної взаємодії.

Окремою сторінкою «цигаркової комунікації» є оплата послуг, що також є частиною товарно-бартерного ланцюга. Приміром, Ю.Шерех (Шевельов) пропонує у листі до У. Самчука (вересень 1947 р., Баварія) просунути питання щодо ліцензії «на видавництво, а якщо не можна, то хоч на журнал» за допомогою хабаря сигаретами [33, с. 309].

Загалом, «чорний ринок» продуктів мав більш важливе значення, ніж прийнято вважати. З одного боку він регулював психологічні аспекти споживання між ДіПі і «місцевими» (питання смаку, переваг, матеріальних цінностей та ін.). З іншого

Іл. 29. Елліс В., Одіноков В. «Гадання на св. Андрія». Аркуш зимового випуску «ДіПініади». 1946 (грудень), Мюнхен-Пазінг

боку, «чорна» (або як говорили німці — «сіра») торгівля допомагала ДіПі інтегруватися в місцеве співтовариство, так як процес торгівлі / обміну вимагав комунікації і постійних компромісів для обох сторін (особливо це стосувалося ДіПі-євреїв і німців, для яких «ринок» став «найважливішим місцем для переговорів»). Таким чином, «прагнення до простих радощів у повсякденному житті у вигляді продуктів харчування, освіти або розваги» деструктували автономію життя ДіПі в таборах, змушуючи їх до контактів з «зовнішнім» світом [16, р. 139-140].

Так, Р. Воронка згадує, що на заваді «торгівельним стосункам» між мешканцями табору та місцевим німецьким населенням не ставали навіть мовні перепони. Діпійці «послугувалися «купецькою» німецькою мовою: «я — кава, ти — свиня» і цього було досить для провадження справи», адже «мешканці табору отримували той товар, за яким полювало місцеве німецьке населення — сигарети, каву, шоколад» [19, с. 140].

Взаємопов'язаність різних економічних середовищ та груп повоєнної Німеччини та Австрії постає цілком очевидною на прикладі т.зв. сезонних послуг, що змушували закриту спільноту ДіПі вступати у комунікацію із місцевими чиновниками або військовою адміністрацією. Так, під час рекрутингової кампанії ІРО у 1947 р. «сонні баварські РАГСи» були вражені кількістю молодят, які щодня «штурмували» кабінети з реєстрації шлюбів, пропонуючи «свої раціони американських сигарет в обмін на офіційні сертифікати». Ажіотаж

Лл. 30. Елліс В., Одіоков В. «Бузько із ДіПінятами». Тематичний новорічний випуск. 1946 (грудень). Мюнхен-Пазінг

Іл. 31. Елліс В., Одіноков В. Сатиричні роздуми з приводу зміни підпорядкування табору. 1946 (літо-осінь). Мюнхен-Пазінг

викликало включення до списку документів на еміграцію довідок з німецького реєстру шлюбів та народжень [14, р. 235].

Таким чином, межі «товарно-валютної» комунікації упродовж 1945-1948 рр. сягають практично усіх головних сфер побутового життя «переміщених осіб», поступово формуючи характерне неформальне соціально-економічне середовище, яке: 1) орієнтоване на виживання, а не накопичення; 2) послуговується товарними валютами як платіжними засобами; 3) переорієнтовує комунікаційні канали на «коштовні», «вигідні» практики, що розглядаються і діпійцями, і місцевим населенням як єдино можливі форми взаємодії.

Додатковим доказом дієвості такої системи повсякденної комунікації є те, що адміністрація ЮНРРА та місцеві влади не тільки відчували кон'юнктуру бартерної економіки, але й намагалися її контролювати, формувати та побіжно обслуговувати. Приміром, як засвідчують документальні матеріали, кількість цигарок у пакетах допомоги та раціонах діпійців не була постійною. ДіПі періодично обурюються їхнім зменшенням [13, р. 25], коли чиновники намагаються контролювати масштаби та середовища споживання.

Наостанок, процитуємо фрагмент спогадів У. Самчука, який бачиться нам вкрай типовим щодо аналізу винесеної у заголовок проблеми:

«Спекуляція американськими товарами, особливо такими, як цигарки та кава, буває по цілій Німеччині і хто це добро тепер має, може вважа-

тися багатим. <...> Тому, що я не курю, ми маємо кожного тижня кілька пачок цигарок, які ми обертаємо на харчові продукти, як додаток до того, що дістаємо в таборі. <...> Підмазавши трохи цигарками й кавою, деякі фірми все ще можуть доставити вам все, що потрібно» [33, с. 125-126].

«Пайковий» слід цих «чорно-сірих» товарів стає помітним навіть у таборовій лексиці діпійців. Наприклад, Осип Зинкевич занотовує у щоденнику (запис від 27 грудня 1948 року):

«Перед вечором ще на роботі знов починають боліти зуби. В камері за цілий час свого ув'язнення викурих першого «американца», але нічого не допомагає» [26, с. 23].

Л. Грейвз пояснює суто формальні обставини формування «цигаркової комунікації» двома основними причинами: економічною необхідністю, що була обумовлена питанням виживання та збереження людської гідності; та відсутністю поваги до «німецького закону» [114, р. 256]. Що до останнього, то як засвідчують документальні джерела, формально заборонені, проте економічно ефективні моделі поведінки діпійців переважували страх перед військовими чиновниками або поліцією.

Для прикладу, наведемо фрагмент із опису обшуку американськими військовими діпійців польського таборі на предмет вилучення контрабанди (грудень 1946 року), який засвідчує гра-

ничні можливості санкцій та порядок здійснення процедури:

«...Обшук табору мав здійснюватися за планом. Кожен підрозділ містив чотири пошукові команди, які мали оглядати кожну будівлю. Там вони повинні були знайти головного у цьому приміщенні (коменданта будівлі) і надати йому інструкції, написані польською мовою. Папери вимагали від коменданта зібрати всіх жінок і дітей в одній кімнаті, а чоловікам приписували залишатися у своїх кімнатах. Офіцер, разом зі з свідками, мав оглянути кімнати на предмет пошуку зброї <...> Після цього його підлеглі мали оглянути чоловіків та їхні кімнати <...> Усіх затриманих офіцери мали транспортувати до центрів «скринінгу», <...> де після перевірки списку розшукуваних осіб, затриманих або мали відпустити, або передати німецькій поліції. Якщо встановлена провина ДіПі щодо дрібного правопорушення, яке не вимагає судового розгляду (наприклад, виявлення надлишку цигарок), контрабанда мала бути конфіскована, а порушника — відпущено» [113, р. 22]

Цікаво що самі «переміщені особи» пов'язували коливання бартерних та грошових курсів із дефіцитом або профіцитом цигарок. Звісно, подібні щоденникові записи віддзеркалюють конкретику певного табору та задіяних до кола табірної «мікроекономіки» структур (ринок, крамниця, барак), проте, на наш погляд, все одно можуть бути використані для характеристики тенденції. На-

приклад, А. Закелі зазначає у щоденнику (запис від 13 жовтня 1945 року):

«Тепер, коли в більшості з нас є сигарети, їхня ціна впала з двох рейхсмарок до 80 пфенігів. Тепер кілограм хліба коштує 15-20 сигарет» [13, р. 22].

Утім, дослідження В. Бігнона засвідчує, що бартерний ринок був глобальним явищем, яке мало розлогу географію, поширювалося практично на усю територію Австрії й Німеччини та у такій якості тривало у часі щонайменше три роки (1945-1948 рр.) [107].

Післямова

Межі репрезентативності візуального історичного джерела

Термін «візуальна публіцистика» об'єднує широке коло історичних джерел, що в цілому характеризуються поєднанням двох ключових аспектів: масовості та актуальності. Відтак, у мистецькому середовищі, в межах конкретного локального простору, риси публіцистичності формуються як своєрідна контр-комунікація, яка спрямована на розв'язання низки актуальних, злободенних питань. Зазвичай такі питання зосереджені у царині повсякденної культури, оскільки саме вона орієнтована на актуалізацію тих або інших сегментів соціуму. У контексті поствоєнного часу це, передусім, проблеми фізичного виживання, складностей побуту та сприйняття вкрай мінливого повоєнного світу. Упродовж кінця 1940-х рр. усі зазначені обставини суттєво вплинули на характер та способи художньої репрезентації, визначили ключові аспекти художньої мови, а відтак — обумовили загальну спрямованість творів мистецтва як історичного джерела. «Візуальна публіцистика» в усіх її видах та типах

спричинилася до формування специфіки відношення людей до дійсності, характеру осмислення минулого та бачення свого місця у стратегіях майбутнього.

Видавнича культура «переміщених осіб» є складним та різноплановим явищем, яке виникає у специфічних обставинах повоєнного часу та триває в унікальній соціокультурній атмосфері. Дослідження проекту «ДіПініада» в якості візуального історичного джерела передбачає аналіз двох взаємопов'язаних компонентів публіцистичної природи цього альманаху.

З одного боку, візуально-графічна складова проекту є своєрідним простором повсякденно-побутового висловлювання, що володіє очевидним потенціалом історичної репрезентативності у проблематиці, насамперед, історії повсякденного життя ДіПі.

З іншого боку, сатирична спрямованість проекту дозволяє розглядати матеріали альманаху як історико-художню інтерпретацію, що має прямий стосунок до аналізу сфер приватного та ментального і може бути використана для осмислення різних аспектів зазначеного явища. Остання риса бачиться нам перспективною і в методологічному сенсі, адже простір інтерпретації візуального джерела потребує, скоріше, історіографічних методів аналізу, які націлені на розв'язання оцінювальних суджень та практик відношення до історичних фактів і явищ.

Окрім цього, як засвідчує проведений нами аналіз, із феноменом повсякденної комунікації «переміщених осіб» у повоєнній Німеччині та Австрії

1945-1948 рр. пов'язані різні типи соціальної поведінки, які, попри все, об'єднані спільним товарно-бартерним обігом. Його основним підґрунтям стали сигарети, кава та шоколад — три найбільш затребуваних товари, що в переважній більшості випадків потрапляли до повоєнної окупованої Західної Європи через пайкове забезпечення «переміщених осіб».

Складні побутові умови, нестача елементарних продуктів та товарів, а також нерівномірне та спорадичне розподілення міжнародної допомоги, покликали до життя феномен «чорного ринку», що виступав регулятором квазі-ринкових взаємин. Достатньо швидко три зазначені продукти посіли місце товарів-еквівалентів, а сигарети взагалі перетворилися на найбільш ліквідну товарну «валюту».

Упродовж 1945-1948 рр. виникла та набула помітних масштабів «цигаркова комунікація» між «переміщеними особами», новою владою, окупаційними адміністраціями та місцевим цивільним населенням. Її форми та конкретні побутові сценарії мали як економічне (наприклад, регуляція розподілу товарів та послуг), так і соціокультурне значення. Особливо помітною є роль практики обігу цигарок, кави та шоколаду у важливому для повоєнного часу процесі деструкції замкненого табірної життя «переміщених осіб» та настороженого відношення місцевого населення до «зайвих» іноземців. Успішні моделі взаємодії діпійців із окупаційними адміністраціями, владою та місцевим населенням стало одним з головних аргументів щодо остаточного змінення статусу «перемішених осіб» з потен-

ційних репатріантів, на майбутніх емігрантів, що у кінцевому рахунку допомогло розв'язати проблему повоєнного «рухливого покоління».

У підсумку, відмітимо вкрай важливу, на наш погляд, потребу у дослідженні історії повсякденного життя переміщених осіб «довгих 1940-х». Табірна історія В. Елліса та В. Одінокова має надзвичайно цінну контекстуальність. Окремі теми, що розгорнуті на сторінках «ДіПініаді», дозволяють істотно якісніше описати побутові та повсякденні практики взаємовідносин місцевого німецького населення із біженцями, американської окупаційної адміністрації із колишніми в'язнями німецьких концтаборів і т.п. Іншими словами, проаналізувати увесь той складний вузол протиріч та взаємин, який становить основний зміст подій 1945-1947 рр. у американській зоні окупації Німеччини.

Має перспективу і подальше дослідження матеріалів архіву В. Елліса, зокрема актуальними та важливим нам бачаться питання аналізу історії повсякдення у контексті візуальної антропології джерел, що є водночас мистецьким та літературним явищем свого часу.

Джерела та література

Джерела

1. Bakis, Edward. The So-Called DP-Apathy in Germany's DP Camps // Transactions of the Kansas Academy of Science. — 1952. — Vol. 55. — No. 1 (Mar., 1952). — P. 62-86
2. Benn, E. C. The work of the health division of the UNRRA Italian mission, 1944-47 // Public health. — 1947. — September. — P. 235-238
3. Berger, Joseph A. A Human Tragedy of World War II [Displaced persons] // Social Research. — 1947 (March). — Vol. 14. — № 1. — p. 45-58
4. Chamberlin, William Henry. Russians against Stalin // The Russian Review. — 1952(Jan.). — Vol. 11. — №1. — P. 16-23
5. Food, Famine and Relief, 1940-1946. — New York, 1946: International Document Service, Columbia University Press, distributor, 1946. — 162 p.
6. Jessup, Philip C. The First Session of the Council of UNRRA // The American Journal of International Law. — 1944. — Vol. 38. — No. 1 (Jan., 1944). — P. 101-106
7. Parry C. Some medical problems at a camp for displaced persons / [Reference «Friends ambulance UNRRA report. September, 1945»] // Public health. — 1953 (March). — P. 86-88

8. Proudfoot, Malcolm J. The Anglo-American Displaced Persons Program for Germany and Austria // *The American Journal of Economics and Sociology*. — 1946. — P. 33-54
9. Shils, E. A., Social and Psychological Aspects of Displacement and Repatriation // *Journal of Social Issues* [The Society for the Psychological Study of Social Issues]. — 1946 (August). — Volume 2, Issue 3. — P. 1-18
10. The Interim Commission on Food and Agriculture and the FAO // *The American Journal of International Law*. — 1944 (Oct.). — Vol. 38. — № 4. — p. 708-711
11. Tolstoy, A. The Russian DPs // *The Russian Review*. — 1950 (Jan.). — Vol. 9. — № 1.- p. 53-58
12. Woodward, Ellen S. UNRRA and War's Aftermath // *Social Security*. — 1945. — November. — P. 10-14.
13. Zakelj A. Life in the Refugee Camps / translated and edited by John Žakelj [Електронний ресурс] / Zakelj, Anton. — July — December 1945. — Режим доступу: <http://bbhhs96.dyndns.org/~zakeljdiary/1945life.pdf>
14. Zakelj A. Life in the Refugee Camps / translated and edited by John Žakelj [Електронний ресурс] / Zakelj, Anton. — January — December 1946. — Режим доступу: <http://bbhhs96.dyndns.org/~zakeljdiary/1946eng.pdf>].
15. Багрянний І. Чому я не хочу повертатися до СРСР? / Публіцистика. — К. : Смолоскип, 2006. — С.428-445
16. Багрянний І. Антон Біда — герой труда. Повесть про Ді-Пі. Відповідь людоловам. — Нью-Йорк: Україна, 1956. — 273 с.
17. Василів-Сидоренко К. З відстані 60 літ... // Альманах УНС, 2008 (річник 98-й). — Парсиппані, Нью-Джерсі: Свобода, 2008. — С. 126-133
18. Волчук Р. Спомини з повоєнної Австрії та Німеччини [Текст] / р. Волчук. — К. : Критика, 2004. — 143 с.
19. Воронка Р. Дитинство на планеті Ді-Пі // Альманах УНС, 2008 (річник 98-й). — Парсиппані, Нью-Джерсі: Свобода, 2008. — С. 134-149

20. Галан Я. Остров чудес (1946 г.) / Памфлеты. — М.: Советский писатель, 1982. — 144 с.
21. Голлербах С. Заметки художника. — London: O.P.I., 1983 — 140 с.
22. Голлербах С. О русских художниках в Америке // Судьбы поколения 1920-1930-х годов в эмиграции: Очерки и воспоминания / Ред.-сост. Л.С. Флам. — М.: Русский путь, 2006. — 472 с.
23. Голлербах С. Одинокое Владимир Васильевич // Русские в Америке. Волны русской эмиграции в США. — NEW YORK, 2011. — 328 с. — С. 252, 264
24. Голлербах, С. Нью-йоркский блокнот. Серия эссе [биограф. матеріали стосовно В. Одинокова] // Новый Журнал. — 2011. — №264-265 [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.pomnirossiu.ru/upload/file/Jurnal/NoviyJurnal/Sergey-Hollerbach.pdf>
25. Живи, и умирать не надо! Творческое наследие Владислава Эллиса и Владимира Одинокова. 1945-1947 гг. (Стихи и иллюстрации, созданные в лагере для перемещенных лиц) [Альбом] / Андрей Корнев, Владимир Тарасов, Станислав Эллис / Под редакцией С. В. Эллиса. — Харьков: «Раритеты Украины», 2016. — 112 с. — (Структури повсякденності)
26. Зінкевич О. Щоденник. 1948–1949, 1967–1968, 1971–1976 / Осип Зінкевич. — К.: Смолоскип, 2016. — 504 с.
27. Кейван І. Українські митці поза Батьківщиною / І. Кейван. — Едмонтон-Монреаль : Clio Editions, 1996. — 226 с.
28. Костюк, Григорій. Зустрічі і прощання : Спогади у 2-х кн. Кн. 2 [Текст] / Г. Костюк. — К.: Смолоскип, 2008. — 512 с.
29. Міттенвальд, 1946–1951: З нагоди п'ятдесятиліття таборів українських біженців у Міттенвальді, Німеччина / Упор. Т. Рогатинська, Б. Карпенко; Ред. кол. П. Рогатинський та ін. Товариство колишніх мешканців таборів українських біженців у Міттенвальді. — Воррен, Мічіган, 2001. — 753 с.
30. Мы жили тогда на планете другой... : Антология поэзии русского зарубежья. 1920-1990: В 4 кн. — Кн. 4 / Сост. Е. В. Витковский. — М.: Моск. рабочий, 1997. — С. 142-146

31. Оболенская-Флам Л. Времена «дипийские» / Доклад, прочитанный на вечере «Опаленное поколение. Дети ДР»; Москва, 24 сентября 2012 г. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://www.bfrz.ru/data/images/2012/news09/240912/DIPI/vecher/DP_Flam_red_new.pdf
32. Полчанинов р. Журналу «Посев» 70 лет // История. Историки. Источники. — 2016. — № 1 / [Электронный ресурс] / Режим доступа: history2014.esrae.ru/9-35
33. Самчук У. Планета Ді-Пі. Нотатки й листи / Улас Самчук. — Вінніпег: Волинь, 1979. — 355 с.
34. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Том IV. Крымская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании. 4–22 февраля 1945 года. — М., 1984. — С. 264–276
35. Табір Пазінг-Мюнхен [Електронне джерело] / International Tracing Service (ITS) / <http://dpcampinventory.its-arolsen.org>
36. Українська планета Ді-Пі: Сторінками газети «Українські вісті» / Упорядник Сергій Козак. — К.: Літ. Україна, 2013. — 564 с.
37. Штейн Э. Русская печать лагерей «Ди-Пи» / Э. Штейн. — Orange : Antiquary, 1993. — 135 с.

Література

38. Александров Е. Русские в Северной Америке: Биографический словарь / Под редакцией К. Александрова, А. Терешука. — Хэмден (Коннектикут, США) - Сан-Франциско (США) - Санкт-Петербург (РФ), 2005. — С. 376–377, 584
39. Арзамаскин Ю. Тайны советской репатриации [Текст] / Ю. Н. Арзамаскин. — Москва: Вече. 2015. — 349 с.
40. Арзамаскина Н. Деятельность советских военных органов репатриации в Германии в 1945–1950 гг. : автореферат

дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02 / Арзамаскина Наталья Юрьевна. — М.: 2007. — 24 с.

41. Базанов П. Издательское дело дипийцев [каталог книг «Ди-Пи» из фондов библиотек Москвы и Санкт-Петербурга] // Вестник СПбГУКИ. — 2006 (июль). — №1. — С. 162-175.

42. Білас О. Форми культурного життя українців у Німеччині та Австрії (1939-1955) [Текст] : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 / Білас Ольга Любомирівна ; Львів. нац. муз. акад. ім. М.В. Лисенка. — Л., 2010. — 17 с.

43. Болдырев К. Менхегоф — лагерь перемещенных лиц (Западная Германия) // Вопросы истории. — 1998. — №7. — С. 110-141

44. Борисенко Т. Послевоенная жизнь в Германии. Документальные фильмы из собрания Российского государственного архива кинофотодокументов // Родина. — 2009. — №3. — С. 9-14

45. Брюханов А. Вот как это было: О работе миссии по репатриации советских граждан. / Литературная обработка М. Виленского. — М.: Госполитиздат, 1958. — 208 с.

46. Бурлакова І. «Ідея складності» Ігоря Костецького в новелістичному дискурсі письменника (на матеріалі твору «Ціна людської назви») // Літературознавчі студії. — 2011. — Вип. 31. — С.51-57.

47. Говоров И. Репатриация на Северо-Западе РСФСР 1944-1949 гг. : автореферат дис. ... кандидата ист. наук : 07.00.02 / Санкт-Петербургская академия. — С-Пб., 1998. — 21 с.

48. Дрожжін С. Політика США в області средств масової інформації на території західних окупаційних зон Німеччини 1945-1949 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 1984. — 19 с.

49. Земсков В. Рождение «второй эмиграции» 1944-1952 [В рубрике: «Архивы начинают говорить»] // Социологические исследования. — 1991. — №4. — С.3-24

50. Ільницький Р. Українська преса таборової доби: питання бібліографії української періодики // Сучасність. — 1984. — № 5. — С. 60-81

51. Климчак М. Мистецтво і доба Ді-Пі / М. Климчак // Мистецтвознавство України. — 2012. — Вип. 12. — С. 308-312
52. Козак С. Б. «Літературний зошит»: український раритет на німецькій землі // Рукописна та книжкова спадщина України. — 2012. — Вип. 16. — С. 140-152
53. Козак С. Проблема Ді-Пі в часописі «Українські вісті» / С. Козак // Вісник Книжкової палати. — 2013. — № 11. — С. 32-35
54. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності / Ольга Коляструк // Україна ХХ ст. : Культура, ідеологія, політика : зб. ст. — К. : Ін-т іст. Укр. НАНУ, 2008. — Вип. 14. — С. 260-261
55. Корнев А. Пісенна епіка та візуальні образи доби Хмельниччини: збіги та розбіжності [методи аналізу творів мистецтва] / А. Корнев // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. — 2015. — Вип. 18-20. — С. 302-310
56. Корнев А., Тарасов В. Знайомі образи «незнайомої» історії: творчість переміщених осіб 1946-1947 рр. / Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання мистецтвознавства: виклики ХХІ століття», присвячена 95-річчю заснування вищої художньої школи Харкова // Збірник статей. 13 жовтня 2016 р. — Харків: ХДАДМ, 2016. — С.79-81
57. Корнилов А. Российская интеллигенция и мир перемещённых лиц стран Европы // Интеллигенция и мир: Российский междисциплинарный журнал социально-гуманитарных наук. — 2011. — №1. — С. 19-37
58. Корнилов А. «Переправимся на ту сторону...». Деятельность православного духовенства в лагере перемещённых лет Шляйсгайм (1945-1951 гг.). Н. Новгород — Мюнхен: ФМО ННГУ, НИЛ «Русское Зарубежье», Обитель преп. Иова Почаевского в Мюнхене, 2011. — 140 с.
59. Корнилов А. Об историческом значении русской послевоенной эмиграции в США // Актуальные проблемы американистики / Матер. междунар. научн. сем. — Нижний Новгород: Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского. — С. 72-76

60. Корчагіна О. Преса Ворошиловградської області 1938–1956 рр.: історико-типологічні та структурно-функціональні аспекти. — Автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.04 — теорія та історія журналістики. — Класичний приватний університет. — Запоріжжя, 2011. — 19 с.

61. Котова Т. Система образования в лагерях для русских перемещенных лиц в Германии как фактор повседневной жизни беженцев // VIII Всерос. фест. науки в Москве, 11-12 октября 2013 г.: сб. науч. ст. студентов и аспирантов — победителей международных, всероссийских и университетских конкурсов / под. ред. р. Е. Сафир. — М.: РУДН, 2013. — С. 59-72

62. Котова Т. Периодическая печать и издательская деятельность в лагерях для перемещенных лиц // Система образования в странах СНГ: развитие и перспективы: Материалы XIV Всерос. научно-практ. конф. студ., асп. и молодых ученых. Москва, 13 апреля 2012 г. — М.: РУДН, 2012. — С. 148-153

63. Котова Т. Повседневная жизнь в лагерях для перемещенных лиц в Германии (по личным воспоминаниям их обитателей) // Вестник РУДН: Серия «История России» — 2015. — № 1. — С. 69-80

64. Крупач М. Початок таборової діяльності Євгена Маланюка // Українське літературознавство. — 2011. — Випуск 73. — С. 73-87

65. Кулеша Н. Українські періодичні видання у Німеччині (1919—1945 рр.): формування та функціонування. — Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.01.08 — журналістика. — Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Київ, 2007. — 21 с.

66. Кулеша Н. Українські літературно-мистецькі часописи у Німеччині періоду Другої світової війни // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. — Л., 2005. — Вип. 13. — С. 64-86

67. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. Роки 1945–1951. — Т. 1. Мюнхен : Академічне видавництво д-ра Петра Белея. — 1985. — 432 с.

68. Меняйленко М. Издательская деятельность «перемещенных лиц» в Германии и Австрии после окончания второй мировой войны в 1945-1953 гг. (Из архивов Музея русской культуры в Сан-Франциско) // Зарубежная архивная Россия: Итоги и перспективы выявления и возвращения. Материалы международной научно-практической конференции, 16-17 ноября 2000, Москва. — М., 2001. — С. 114-122

69. Мистецтво української діаспори. Повернуті імена: зб. ст. / [ред. О. Федорук, Д. Степовик, В. Врублевська, М. Коць]. — К. : Тріумф, 1998. — 382 с.

70. Новоженець-Гаврилів Г. Культурно-мистецька адаптація українських митців на теренах Німеччини // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. — 2014. — Вип. 20 (т.2). — С.113-117

71. Очеретяний Є. Політика західних окупаційних властей щодо українських біженців і переміщених осіб у Німеччині 1945-1949 рр.): автореф. ... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Є.О. Очеретяний. — Чернівці, 2011. — 19 с.

72. Палюх О. «УКРОСТА»: специфіка функціонування і тематика радянської стінної преси початку 1920-х рр. / О. Палюх // Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. — 2013. — Вип. 3. — С. 164-181

73. Подобед О. Вивчення іноземних мов українцями у німецьких та австрійських таборах переміщених осіб (друга половина 1940-х — початок 1950-х років) // Гуржіївські історичні читання. — 2014. — Вип.7. — С. 367-368

74. Подобед О. Фахове навчання та перекваліфікація українців у ДіПі таборах Західної Німеччини й Австрії у 1945 — 1950 рр. // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-у імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І.С. Зуляка. — Тернопіль: ТНПУ, 2014. — Вип. 2. — Ч. 1. — С. 153-158

75. Подобед О. Економічна криза і життя українських переміщених осіб у повоєнній Західній Німеччині / О. А. Подобед // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. — 2016. — Вип. 15. — С. 93-99

76. Присяжний М. Преса української еміграції в Німеччині: Становлення, розвиток, тематична політика (1945-1953). — Львів: ЛНУ, 2000. — 220 с.

77. Прокопчук А. Міттенвальд, 1946–1951: З нагоди п'ятидесятиліття таборів українських біженців у Міттенвальді, Німеччина / А. Прокопчук // Український археографічний щорічник. — К., 2004. — Вип. 8/9. — С. 759-762

78. Прокопчук А. Радянська історіографія як складова радянської пропагандистської машини у боротьбі проти «другої еміграції» з СРСР після Другої світової війни // Наукові записки. — 2003. — Том 21: Історичні науки. — С.67-76

79. Самотий Р. Стінна преса Технічних фахових курсів (Львівської політехніки) у роки Другої світової війни / Р. Самотий // Українська періодика: історія і сучасність : доп. і повідомл. Дев'ятої всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 28-29 жовт. 2005 р. / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Наук.-досл. центр періодики. — Львів, 2005. — С. 195–200

80. Самотий Р. Видавнича діяльність Львівської політехніки: структура, постаті, репертуарна політика (1844–1944). — Автореф. дис.. ... кандидата наук з соціальних комунікацій: 27.00.05 — теорія та історія видавничої справи та редагування. — Класичний приватний університет). — Запоріжжя, 2008 — 19 с.

81. Сидоренко Н. Журналістська «Планета Ді-Пі»: українська преса у таборах військовополонених, переміщених осіб і біженців у Європі після II Світової війни (1945-1950) / Сидоренко Н., Сидоренко О. — К., 2000. — 175 с.

82. Сидоренко Н. Сатирично-гумористичний пафос українських видань у таборових умовах ХХ ст. // Українська журналістика-99. — К.: Центр вільної преси, 1999. — С.78-86

83. Сидоренко Н. Типологічні особливості української преси у європейських таборах для військовополонених та переміщених осіб (1945-1949 рр.) // Українська періодика: Історія і сучасність. Доп. та повід. — Львів, 1999. — С.337-353

84. Сидоренко Н. Українська таборова преса першої половини ХХ століття: проблеми національно-духовного са-

моствердження. — Автореф. ... доктора філологічних наук: 10.01.08 — журналістика / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — Київ, 2000. — 32 с.

85. Синкевич В. Вторая волна русской эмиграции [біограф. матеріали стосовно В. Одінокова] // Новый Журнал. — 2012. — №267

86. Стрільчук Л. Українські політичні біженці та переміщені особи після Другої світової війни: автореф. ... канд. іст. наук: спец. 00.07.02 «Всесвітня історія» / Л.В. Стрільчук. — Чернівці, 1999. — 16 с.

87. Тарасов А. Пресса в послевоенной Германии // Власть. — 2010. — №6. — С. 153-155.

88. Тарасов В. «Білі плями» вітчизняної історії на сторінках публіцистики 1989-1991 рр.: історіографічний та методологічний аспекти / В. В. Тарасов; наук. ред. проф. В. Якунін. — Харків : Курсор, 2007. — 146 с.

89. Тарасов В. «Окопна графіка» як джерело з історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. [Текст] / В. В. Тарасов // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. — Ніжин, 2011. — Вип. 61: Проблеми літературознавства, історії та культури України з погляду сучасності. — С. 147-151

90. Тарасов В. Бартерна комунікація у середовищі «переміщених осіб» 1945-1948 рр. у Німеччині та Австрії (за матеріалами візуальних та документальних джерел) // Вісник ХДАДМ. — 2017. — №6. — С. 138-144

91. Тарасов В. Візуальна публіцистика як джерело історії повсякдення «переміщених осіб» (Західна Німеччина, 1946-1947 рр.) // Вісник ХДАДМ. — 2016. — №5. — С. 96-104

92. Тарасов В. Методологія аналізу візуальних джерел // Радянськість: спроба діагностики крізь призму повсякденності: зб. мат. II Всеукр. наук.-теорет. сем., 7-8 квітня 2016 р., м. Вінниця / Ред. кол.: О. А. Коляструк (відп. ред.). — Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. — 152 с.

93. Тарасов В. Візуальні джерела: «окопна» графіка / У кн.: Наша Перемога: візуальні та наративні джерела з істо-

рії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. : документальний зб. [текст] / Павло Дерев'янка, Андрій Корнев, Володимир Тарасов. — Х. : Раритети України, 2010. — С. 14-23. — (Серія «Історії «Про Наше»)

94. Тарасов В. Образ перебудови (1985-1991) в сучасній історіографії: проблема термінології та інтерпретації [Текст] / відп. ред. проф. О. Коляструк. — 2-ге вид., допов. — Харків : Раритети України, 2016. — 119 с. [Електронне джерело] / Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Tarasov_Volodymyr

95. Тарасов В. Повсякденне життя у таборах переміщених осіб в окупованій Німеччині (за матеріалами журналу «ДіПініада», 1946-1947 рр. // Грані. — 2016. — №138. — С. 98-105

96. Тарасов В. Повсякденність у площині візуального джерела (на прикладі аналізу плаката 1985-1991 рр.) / У кн.: Соціально-гуманітарний дискурс у системі художньої комунікації: монографічне дослідження / Наталя Більдер, Олена Гончар, Олена Коваль, Алла Лигачова, Наталя Мархайчук, Олександр Рогоза, Олександр Суховій, Володимир Тарасов / за ред. проф. Олени Гончар. — Х.: ХДАДМ, 2017. — С. 155-179

97. Тарасов В. Сатиричний альманах «ДіПініада» як візуальне історичне джерело в дослідженні повсякденного життя «переміщених осіб» (1946-1947 рр.) // Схід. — 2016. — № 6 (146) листопад-грудень. — С. 76-81

98. Тарасов В., Еременко В. Серьезно о смешном: студенческая ирония 1970-х как факт и вымысел. Предисловие публикаторов / В кн.: Ермоленко В., Мурашковский Ю. Записки чекиста-холостяка [Текст] / публ.: В. Ермоленко (коммент. к тексту), В. Тарасов; под ред. проф. О. Коляструк; худ. оформ. Е. Чистотиной. — Х. : Раритеты Украины, 2014. — С.7-10

99. Тарасов В., Шевченко В. Авторський плакат кінця 1980-х — початку 1990-х років у площині історичного джерела: проблема аналізу та інтерпретації // Вісник ХДАДМ. — 2017. — №2. — С.83-90

100. Репатріація примусових робітників з Німеччини до Станіславської області (1944–1953 рр.) / Т. Турчин // Вісник

Прикарпатського ун-ту. Історія. — 2013. — Вип. 23-24. — С. 435-441

101. Шивельбуш. В. Смаки раю. Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів. — К.: Критика, 2007. — 225 с.

102. Шлегель К. Берлин, Белрин, восточный вокзал. Русская эмиграция в Германии между двумя войнами / Пер. с нем. Л.Лесюткиной. — М.: НЛО, 2004. — 632 с.

103. Anderton, A. Displaced Music: The Ex-Concentration Camp Orchestra in Postwar Germany // Journal of Musicological Research. — 2015. — № 34. — P. 141-159

104. Antons, Jan-Hinnerk. Displaced Persons in Postwar Germany: Parallel Societies in a Hostile Environment / Universität Hamburg, Germany // Journal of Contemporary History. — 2014, Vol. 49(1). — P. 92-114

105. Ballinger, Pamela. Impossible Returns, Enduring Legacies: Recent Historiography of Displacement and the Reconstruction of Europe after World War II // Contemporary European History. — 2013. — 22, 1. — P. 127-138

106. Baumel, Judith Tydor. DPs, Mothers and Pioneers: Women in the She'erit Hapletah // Jewish History. — 1997. — Volume 11, №. 29 Fall. — P. 99-110

107. Bignon, V. Cigarette Money and Black-Market Prices around the 1948 German Miracle [Електронний ресурс] / V. Bignon // Economix : Working Papers from University of Paris West. — [Електронні дані з pdf]. — 2009-02. — Режим доступу : http://economix.fr/pdf/dt/2009/WP_EcoX_2009-02.pdf (дата звернення : 28.08.2017)

108. Carpenter, I. G. Folklore as a source for creating exile identity among Latvian Displaced Persons in post-World War II Germany // Journal of Baltic Studies. — 2016. — P. 1-29

109. Cohen, Gerard Daniel. In war's wake: Europe's displaced persons in the postwar order. — Oxford: Oxford University Press. 2011. — 248 p.

110. Eastes, Victoria M. H. The illusion of peace: the fate of the baltic displaced persons, 1945-1952 / A Thesis by Submitted to the Office of Graduate Studies of Texas A&M University in partial

fulfillment of the requirements for the degree of Master of arts. — December 2007.

11. Furman, L., Ruth, L. The paper bridge: jewish responses to destruction // *FeiersteinSource: European Judaism: A Journal for the New Europe*. — 2007. — Vol. 40, No. 1 (Spring 2007). — P. 38-55

112. Gatch, L. From Black Market to Barter Mart in Postwar Germany // *Paper Money*. — 2011 (September/October). — №. 275 (Whole). — P. 364-372

113. Gott, Kendall D. Mobility, vigilance, and justice: the US Army Constabulary in Germany, 1946-1953 / by Kendall D. Gott — 81 p.

114. Greaves, L. M. «Concerned not only with relief»: UNRRA's work rehabilitating the Displaced Persons in the American zone of occupation in Germany, 1945-1947 / A thesis presented to the University of Waterloo in fulfillment of the thesis requirement for the degree of Doctor of Philosophy in History. — Waterloo-Ontario, 2013. — 301 p.

115. Grossman, Atina. Jews, Germans and Allies: Close Encounters in Occupied Germany (Princeton: Princeton University Press, 2007), p. 164-5.

116. Grossmann, Atina. Grams, Calories, and Food: Languages of Victimization, Entitlement, and Human Rights in Occupied Germany, 1945-1949 // *Central European History*. — 2011. — 44. — P. 118-148

117. Grossmann, Atina. Victims, Villains, and Survivors: Gendered Perceptions and Self-Perceptions of Jewish Displaced Persons in Occupied Postwar Germany // *Journal of the History of Sexuality*. — 2002. — Vol. 11, Nos. 1/2, January/April. — P. 291-318

118. Haushofer, L. The «Contaminating Agent»: UNRRA, Displaced Persons, and Venereal Disease in Germany, 1945-1947. // *American Journal of Public Health*. — 2010. — June, Vol. 100 (№ 6). — P. 993-1003

119. Holian, Anna-Marta. Between national socialism and Soviet communism : displaced persons in postwar Germany. — The University of Michigan Press, 2014. — 367 p.

120. Jaroszyńska-Kirchmann, Anna D. Patriotism, responsibility, and the Cold War: polish schools in DP camps in Germany, 1945-1951 // *The Polish Review*. — 2002. — Vol. 47. — No. 1. — P. 35-66

121. Lipp, C. M. A Fragile Home in the Waiting Room: The Ambivalent Postwar Relationship between Americans and Jewish Displaced Persons in U.S.-Occupied Bavaria / A thesis submitted to the faculty of Wesleyan University in partial fulfillment of the requirements for the Degree of Bachelor of Arts with Departmental Honors in History Middletown. — Connecticut, April 2014. — 141 p.

122. McPherson, Alexander. In the wilderness at Föhrenwald: jewish refugees in occupied upper Bavaria, 1945-47 / A Thesis Submitted to the Committee on Graduate Studies in Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in the Faculty of Arts and Science. — 110 p.

123. Mendershausen, Horst. Prices, Money and the Distribution of Goods in Postwar Germany // *The American Economic Review*. — 1949. — Vol. 39, No. 3 (Jun., 1949). — P. 646-672

124. Persian, J. Displaced persons and the politics of international categorisation(s) // *Australian Journal of Politics and History*. — 2010. — 58 (4). — P. 481-496

125. Salvatici, Silvia. UNRRA Relief Workers and European DPs // *Journal of Refugee Studies* (Published by Oxford University Press). — 2012. — Vol. 25, No. 3. — P. 428-451

126. Struk, D. H. Organizational Aspects of DP Literary Activity // *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War*, 223-39 / Ed. Wsevolod Isajiw, Yury Boshyk, and Roman Senkus. — Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992. — P. 223-239

127. Thunecke, Jörg. Flotsam and Jetsam: Fred Zinnemann's Film «The Search» (1948), and the Problem of 'Unaccompanied Children' at the End of World War II // *Modern Austrian Literature*. — 1999. — Vol. 32, No. 4, Special Issue: Austria in Film (1999). — P. 271-286

128. Wyman, Mark. DPs: Europe's Displaced Persons, 1945-1951. — Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1998. — 257 p.

Матеріали архіву В. Елліса

Эллис В. У Изара [Сборник поэзии]. — Мюнхен-Пазинг: б.и., 1946. — 14 с.

Эллис В. Песни [Сборник поэзии]. — Мюнхен-Пазинг: б.и., 1946. — 12 с.

Одіноков В. Портрет Володислава Елліса. 1946 р. Папір, сангіна, олівець

Елліс В., Одіноков В. Обкладинка «ДіПініади». Випуск 11. 1946 (літо?). Мюнхен-Пазинг.

Елліс В., Одіноков В. Аркуш весняного випуску. 1946. Мюнхен-Пазинг.

Елліс В., Одіноков В. Кампанія «скріннінгу» ДіПі. Аркуш осіннього випуску. Зображення підписано В. Одіноковим (лат.). 1946. Мюнхен-Пазинг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Лі-ниві» ДіПі. 1946. Мюнхен-Пазинг.

Елліс В., Одіноков В. Аркуш весняного випуску. «Для УНР-Ри висновки прості ...». 1946. Мюнхен-Пазинг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Я тебе заберу на Ямайку...». Репліка аркуша першого випуску альманаху (березень?). 1946. Мюнхен-Пазинг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Друг працює на складі...». Репліка аркуша першого випуску альманаху (травень?). 1946. Мюнхен-Пазинг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Леді з гаупт-квартири» (осінь?). 1946. Мюнхен-Пазинг.

Елліс В., Одіноков В. Ротаторна авторська копія першого випуску «ДіПініади». 1946 (березень?), Мюнхен-Пазинг.

Елліс В., Одіноков В. Обкладинка «ДіПініади». Графічне

рішення обкладинки для випусків 1-4. Випуск 4. 1946 (квітень?). Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Чергові комісії». Ймовірно йдеться про період роботи ПСИРО (осінь?). 1946. Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Особливі прикмети». Ймовірно йдеться про період роботи ПСИРО (осінь?). 1946. Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Трамвай». 1946. Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Їдальня» (випуск плакатного типу). 1946. Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Рибалка на виделку» (літо). 1946. Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Рибалка на продаж» (літо). 1946. Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. Фрагмент випуску «ДіПініади». «Кмітлива бабуся». Репліка аркуша першого випуску альманаху (травень?). 1946. Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. «Полювання на недопалки». Аркуш осіннього випуску «ДіПініади». 1946 (осінь?). Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. «Цигаркова комунікація». Аркуш весняного випуску. 1946 (травень?). Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. «Окей уві сні». Тематичний випуск, присвячений проблемам ідентифікації. 1946 (травень?). Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. «Гадання на св. Андрія». Аркуш зимового випуску «ДіПініади». 1946 (грудень), Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. «Бузько із ДіПініятами». Тематичний новорічний випуск. 1946 (грудень). Мюнхен-Пазінг.

Елліс В., Одіноков В. Сатиричні роздуми з приводу зміни підпорядкування табору. 1946 (літо-осінь). Мюнхен-Пазінг.

Структура архіву В. Елліса

ABE / AVE — Німеччина / Пазінг — Фонд «Фотоматеріали» — Од. зб. 1 [Володислав Елліс; фото з німецького документу] — 1943 / дата на звороті

ABE / AVE — Німеччина / Пазінг — Фонд «ДіПініада» — Од. зб. 1 — Арк.1 [«Лінії ДіПі»] — 1946

ABE / AVE — Німеччина / Пазінг — Фонд «Поезія / публіцистика» — Рукописний підфонд — Од. зб. 1 — Зб.1 [«У Изара»] — 1946

ABE / AVE — Німеччина / Пазінг — Фонд «Поезія / публіцистика» — Рукописний підфонд — Од. зб. 1 — Зб.2 [«Песни»] — 1946

ABE / AVE — США — Фотоматеріали — Од. зб. 1

ABE / AVE — США — Фонд «Поезія / публіцистика» — Рукописний підфонд — Од. зб. 1

ABE / AVE — США — Фонд «Поезія / публіцистика» — Друкований підфонд — Од. зб. 1

Наукове видання
(українською мовою)

Тарасов Володимир Володимирович

Візуальна публіцистика як історичне джерело

альманах «ДіПініада»
1946-1947

На обкладинці:

Елліс В., Одіноков В. Офіцер ЮНРРА.
Аркуш зимового випуску «ДіПініади»
(грудень 1946 р., Мюнхен-Пазінг)

Відповідальний за випуск:

Андрій Корнев

Художній редактор:

Інна Акмен

Технічна редакція та дизайн-макет:

Володимир Тарасов

Підписано до друку 18.12.2017
Харківська державна академія дизайну і мистецтв
вул. Мистецтв, 8, Харків, Україна

Формат 84Х108/32 Папір офсетний.
Друк офсетний Гарнітура: «Book Antiqua»
Ум. друк. арк. 4,1 / Тираж 300 екз.
Зам. № 18.12